

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

RÂFIZA ADLANDIRMASININ İLK KULLANIMINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

Yusuf Benli*

Özet:

Râfıza veya *Rêvâfız* terimi, çok erken bir tarihten itibaren Şia tarihine refakat eden bir adlandırmadır. "Terk etme" anlamıyla, *rafaza* fiilinden gelen bu adlandırma, böylece, muhalifler tarafından kullanılan "takbih edici" bir lakaptır, fakat daimâ aynı şekilde kullanılmaz. Terimin kökeni tartışma konusudur. İlk İmâmî müellifler bu adlandırmanın, ilk defa Muğire b. Saîd (119/737) tarafından Ca'fer es-Sâdık'ın taraftarlarına kullanıldığını ileri sürdüler, bunun akabinde, onlar, kendilerini Muğire'den ayırdılar. Diğer bir rivâyete göre, görünüşe bakılırsa, terimin kökeni Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılında Emevîlere karşı başarısız isyanında ortaya çıktı. Bu rivâyete göre, Zeyd'in kampına katılan bazı Kûfeliler, ona desteklerini Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i reddetmesi şartına bağladı, Zeyd kabul etmeyi reddettiğinde onu terk ettiler, bu durum onun yenilmesine sebep oldu. Râfıza terimi farklı olarak Zeyd'in terkedilmişliğini veya ilk iki halifenin reddini yahut her ikisini de hatırlatma maksadıyla söylenir. Muarızlar, Râfızânın Yahudilik üzerine temellendiğini, Abdullah İbn Sebe'nin Yahudî kökenli oluşuna bağladılar. Yahudiliğin hakiki işareti olan teşbih iddiasını ilk olarak Râfıza'nın, bazı Müslümanlara içine dahil edildiğini ileri sürdüler. Bir rivâyete göre, bu isimlendirme, râvî Şa'bî' (103/721 or 110/728) ye atfedilen şüpheli ifadelerinde ilk İmâmiyye'ye verildi ve takriben hicrî II. asırda, resmen Zeydî Süleyman b. Cerîr tarafından kullanıldı. Râfıza, aslında alçaltıcı bir terim olarak kastedilirken, İmâmîler çok geçmeden onu şeref pâyesine çevirdiler. Bu çalışma, Râfıza kökeninin ayrıntılı şekilde incelenmesine bir teşebbüstür.

Anahtar Kelimeler: Râfıza, Şiîlik, Muğire b. Saîd, Zeyd b. Ali, İmâmiyye, Yahudîlik.

Abstract

EVALUATIONS CONCERNING THE EARLY USEGE OF THE TERM RÂFIDA

The term "Rafida" or al-Rawâfid has accompanied the history of Shi'ism from a very early period. Linguistically the name comes from the verb *rafada*, probably with the meaning "desert". It is thus an unpleasant nickname applied by opponents, and not always applied in the same way. The origin of term is

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

matter of dispute. Early İmâmî heresiographers maintain that the name was first applied to the adherents of Dja'far al-Sâdık by al-Mughîra b. Sa'îd (executed in 119/737), immediately after they had dissociated themselves from him. According to another report, The term Râfida took place in the abortive uprising of Zayd b. 'Ali against the Umayyads (in 122/740). According to this report, some Kûfans who had initially joined Zayd's camp made their continued support conditional on his rejection (*rafd*) of Abû Bakr and 'Umar (or of the entire *sahâba*). When Zayd refused to accede to their demands they deserted him (*rafadûhu*), thus bringing about his defeat. The term Râfida is therefore variously said to recall the desertion of Zayd, the rejection of the first two caliphs, or both. Detractors argue that *rafd* is based on Judaism; they allege that Abd Allah b. Saba' was of Jewish origin. and claim that Anthropomorphism (*tashbih*), allegedly a hallmark of Judaism, was first introduced into Islam by the Râfida. According to an account, the name is used to refer to the proto-İmâmiyya in statement of dubious authenticity ascribed to the traditionist al-Sha'bî (103/721 or 110/728), when it was reportedly used by (among others) the Zaydî Sulaymân b. Djarîr. While *Râfida* was originally intended as a pejorative term, the Imâmîs soon turned it into an honorific. This study is an attempt to survey about the origin of *Râfida* exhaustively.

Key Words: *Râfida*, Shi'ism, Mughîra b. Sa'îd, Zayd b. 'Ali, İmâmiyya, Judaism.

GİRİŞ

İlk dönem İslam toplumunda siyasî ve fikrî hareketler olarak ortaya çıkan ve daha sonra fırkalaşma süreci yaşayan oluşumlar, farklı aşamalarında muhtelif isim ve lakaplarla kendilerini tanımlamış veya muhalifleri tarafından adlandırılmışlardır. Aynı zamanda siyasî ve fikrî çekişmelerin bir çeşit tezâhürü olan isimlendirmeler, genellikle benimsenmiş hareketler için imtiyazlı bir konuma hâiz anlam, muhalifler için de zemmedici anlamlar yüklü kavramlar kullanılarak yapılagelmiştir. Herhangi bir oluşuma, tarihî süreçte değişik isimlendirmeler yapıldığı gibi, isimlendirmede kullanılan bir kavram da süreç içerisinde farklı anlamlar kazanabilmiştir. Şüphesiz, fırka adlandırmaları ve onların kullanımlarındaki anlam, döneminin şartlarıyla ilişkilidir ve o dönemin dinî-siyasî anlayışını ve değer yargılarını da yansıtmaktadır. Bu bakımdan söz konusu hareket ve fırkalara verilen isimler, Mezhepler Tarihi araştırmalarında bir problem olarak çeşitli yönleriyle ele alınması gereken konular arasındadır.

İlk siyasî çekişmelerde ortaya çıkan bölünmelerin bir tarafı, Hz. Ali veya Haşimî taraftarlığı olarak ortaya çıkan hareketlerdi. Bu siyâsî eğilimler, sonraki

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

tarihî dönemlerinde de fırkalaşma, kendi bünyesinde farklılaşma ve bölünmeler gibi süreçleri yaşamıştır. Bu oluşumların değişim süreçlerine tekabül eden farklı kavramlarla adlandırılmaları da söz konusudur. Râfızâ adlandırması da daha sonra genel olarak Şîilik olarak ortaya çıkan Hz. Ali taraftarlığının belli bir dönemine ve bu taraftar kitlesinin belli zümrelerine yönelik kullanılmıştır. Bu bağlamda “Râfıza” kavramı, doğrudan doğruya Şîî niteliği çağrıştıran siyasî içerikli bir isnâddır.

İslam düşünce tarihinde çoğu fırka ve ekolün, karşıtlarının temsil ettiği düşünceyle aralarındaki farkları ifade ederek kendini tanımlama yoluna başvurduğu görülmektedir. Bu bağlamda Râfızîlik kavramı ve Râfızîliğe isnad edilen fikirler; özellikle Sünnîliğin, Sünnî geleneğin ve Zeydîliğin tanımlanmasında, ifade edilmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı karmaşık bir Râfıza adlandırması ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, ilk ortaya çıkışıyla ilgili bir takım iddialar sebebiyle kökeni bir tartışma konusu olan terim; tarihin her döneminde özellikle muhalif ulemâ, halk ve siyasî otoritelerce yaygın şekilde kullanılmış, uzun süre tedavülde kalarak tarihî süreçte değişen içeriği ve anlamıyla kullanımı zaman zaman farklılaşmıştır. Bu durum, özellikle “Râfıza” ile birlikte, ilişkili diğer kavram ve fikirler hususunda da sağlıklı tespitlere ulaşmak açısından incelenmesi gereken bir konudur. Konunun araştırılması, ayrıca zihinlerdeki kavram kargaşalığının ve isimlendirme temel sorunlarının giderilmesi, tarihî malzemenin ve fikirlerin kritik edilerek daha gerçekçi değerlendirilmesi yönüyle de önem arz etmektedir. Bu nedenlerle “Râfızîliğin”, siyasî ve fikrî bir hareket olarak hangi çerçevede oluştuğu, ortaya çıkışı ve görüşlerinin inceleme veya tartışma konusu yapılmasına bir zemin oluşturması maksadıyla, doğrudan “Râfıza” teriminin “Râfızîler” için bir adlandırma kavramı olarak ilk ortaya çıkış seyri aydınlatılmalıdır. Kavramın ilk kullanımı ile hangi topluluğa yönelik ve hangi anlam çerçevesinde kullanıldığının tespiti; daha sonra “Râfıza” teriminin kullanımına katılan anlamı ve unsurlarını ortaya çıkaracak, gelişim ve değişim süreçlerine ışık tutacaktır.

Bazı şahıs ve zümreleri “Râfızî” olarak belirleyen adlandırmanın, Râfızîlik olarak ifade edilen fikirlerden ve kullanıldığı tarihî çevreden tecrid edilerek anlaşılabilmesi mümkün değildir. Şîî nitelikli hareketlerin hem oluşum süreçlerinde hem sonraki aşamalarında lakap olarak verilen terimlerle birlikte, Râfıza”

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

kavramına yer veren kaynaklarda, onun ele alınışı ve kullanımından hareketle, “isimlendirme problemi”nin başka tezâhürleri ortaya konmalıdır. Bu eserlerde Râfızaya ilişkin kullanımın, onunla ilişkili kavramların ortaya konulmasıyla, Râfıza'nın oluşum süreçleri daha iyi anlaşılacaktır. Bu makaledeki hedeflerin gerçekleştirilmesi ve ilk ortaya çıkışına dair yaklaşımların değerlendirilmesi açısından da önemlidir.

Bu makalede, Râfıza isimlendirmesinin ilk defa, ne zaman, kim/kimler tarafından, hangi kişi/gruplara, ne sebeple, hangi anlamlarda kullanıldığı ve kavramın ortaya çıkışına ilişkin ileri sürülen görüşler inceleme ve tartışma konusu yapılacaktır.

Konu ile ilgili az sayıda yapılmış olan bilimsel çalışmalar, kavramla ilgili bazı tespitler ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bir problem olarak “Râfıza” isminin verilmesi, kullanımı ve ortaya çıkışıyla ilgili bazı hususların ele alınmamış olması, aynı zamanda ilgili konuların anlaşılmasında kavram kargaşalığına yol açtığına inandığımız kimi belirsizlikler, Mezhepler tarihinin ilmî yöntemleriyle, müstakil bir inceleme ve değerlendirme yapılmasına ihtiyaç hâsıl etmiştir.

A. RÂFIZA İSİMLENDİRMESİNİN KAYNAĞINA İLİŞKİN TEMEL TEZLER

Râfıza, sözlükte, “terk etmek, ayrılmak, dağılmak ve yayılmak” anlamlarına gelen Arapça RFZ (*rafada* fiili) kelimesinden türetilmiş olup “terk eden” ya da “ayrılan” manasında isim fiildir. Çoğulu revâfızdır.¹ Kelimenin “terk eden, ayrılan” anlamında kullanılan bir diğer biçimi “Râfızı” ifadesidir. Râfıza'nın diğer bazı anlamları: “Bir şeyi terk etmek ve ayrılmak”, “develeri otlakta başıboş bırakmak”, “dağılıp yayılmak”, “bölünme”, “az olmak”, “çobanın yakın veya uzaktan gözetlediği başıboş develer”, “komutanlarını terk eden ve ayrılan asker” anlamına gelir.²

¹ Ebû Hâtım Ahmed b. er-Râzî Hemdan (322/934), *Kitâbu'z-zîne fi Kelimâti'l-İslâmiyye*, thk. Abdullah Selam es-Samerrâ'î, (Bu eser muhakkikin *el-Gulüv ve'l-Fıraku'l-Gâliye fi Hadâreti'l-İslâmiyye* eserine ilâveten yayınlanmıştır.) Bağdat 1982, 270; Cevheri, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (393/1003), *es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Ahmet Abdulgafur Attar, Kahire 1982, III, 1078; Kummî/Nevbahî, *Şî Fırkalar*, (*Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak-Fıraku's-Şia*) çev. Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazan Şimşek, Ankara 2004, 98 (137.) dipnot.

² Ebû Hâtım er-Râzî, 270; Cevheri, III, 1078-1079; Râfıza tâbirinin, daha sonra kavramlaştığı anlam ve muhtevanın dışında söz konusu kelime anlamıyla kullanıldığının bazı örnekleri, kaynaklarda yer almaktadır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Terim anlamı ise, kelime anlamlarıyla ilişkili bir muhtevada ortaya çıkmıştır. Râfıza kavramı tarihî süreçte kapsamı farklılaşmakla birlikte, özellikle Şîî nitelikli eğilime belli dönemlerde bir lakap olmuştur.

Râfızîliğin “ne olduğu” ve ne anlama geldiği konusunda ilk döneme ait belirli metinlerde ve muahhar eserlerde farklı tanımlamaları yapılmıştır.³ Râfıza’nın, farklı müelliflere göre değişen tanımlarından bazısı, Şia veya Gulât fırkalardan birisine yahut Şia’nın genel tanımına denk düşmekte; bir kısmı kelime anlamına uygun düşecek bir şekilde; bir kısmı da, ilk ortaya çıkışıyla ilgili iddialara mutabık tarzdadır. Râfıza tabirinin ortaya çıkışına, çeşitli çevrelerde kullanımlarına ve Râfızîlere atfedilen görüşlerine dâir tanımlarında çeşitlilik arzeden çerçevesi, Râfıza kavramını tam karşılayacak uygun ve kolay bir tanımlama yapılmasına imkan vermemektedir.

Buna karşın çoğu kaynakta “Râfıza”ya, müstakil bir fırka olarak değil, “Şia” ile ilişkilendirilerek kullanılmış bir kavram⁴ olarak yer verildiği de anlaşılmaktadır.

“Râfıza” teriminin ilk kez ne zaman, ne anlamda kim tarafından kullanıldığının tespiti hususunda farklı rivâyet ve görüşlerle karşılaşmaktayız.⁵ İlk metinler ve muahhar eserlerin bazıları “Râfıza” adlandırmasına dair farklı rivâyetleri birlikte zikretmişlerdir.⁶ Metin içerisinde göreceğimiz gibi kimi kaynaklarda, nakledilen rivâyetlerden birisi tercih edilerek kaydedilmiş olsa da, “Râfıza” isim-

³ Râfıza; 1. Hz. Ali’nin, Hz. Peygamberden sonra nass ve tayinle halife olduğunu iddia edip onun haklarını savunanlar; 2. Muğire b. Saîd’in imametini kabul etmeyip terk eden Ca’fer b. Muhammed’in adamları; 3. Zeyd b. Ali’nin hurucu esnasında, ona gelerek Ebû Bekir ve Ömer (in meşruiyeti) hakkında soru soran ve Zeyd b. Ali’nin onlara tevelli de bulunduğunu görünce onu yalnız bırakanlar; 4. Abdullah b. Sebe’ye tabi olarak Hz. Ali hakkında aşırı giden ve onu ilah mertebesine çıkararak dini prensipleri terk edenler; 5. Hz. Ebû Bekir’e, “batıl müçtehitlerin içtihatlarını kabul etti, beş vakit namazı üçe indirdi, İslamiyet’i, inkarcılardan öğrendi” diye “zekat vermeyi kabul etmeyenler”; 6. Mâsum imamın sancağı altında kılıçla savaşmayı reddederek silâhı terk etmek anlamında odunla savaşanlar anlamında Haşebîyye olarak tanımlanmıştır. Şii yazarlar ve muhaliflerce yapılan tanımlarda, Râfıza’nın kelime anlamına uygun “terk” olayları dikkate alınmıştır. Geniş bilgi için Yahya Doğan, **Râfıza Kavramı ve Râfızilik**, Ankara 2000 (AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 11-12.

⁴ Sönmez Kutlu, “Zeydîlik, İsmailiyye, İmamiyye”, **İslam Düşünce Ekolleri Tarihi**, Ankuzem, Ankara 2006, 92.

⁵ Muhammed Câbir Abdu’l-Al, **Harekâtü’ş-Şia el-Mutatarrifin**, Kahire 1967, 60-61, 64; Abdullah Feyyaz, **Tarihu’l-İmâmiyye ve Eslafihim Mine’ş-Şia**, Beyrut, 1975, 73; A. S. Tritton, **İslâm Kelâmı**, çev. Mehmet Dağ, Ankara 1983, 20.

⁶ Abdullah b. Muhammed Naşî el-Ekber, (293/905), **Mesâilu’l-İmame ve Muktetefât mine’l-Kitabi’l-Evsat fi’l-Makâlât (Usulu’n-Nihal)**, thk. Josef Van Ess, Beyrut 1971, 46. Muğire b. Saîd’e ve Zeyd b. Ali’ye dayandırılan rivâyetlerin ikisini de zikretmiştir.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

landırmasının ilk kullanımı ile ilgili muhtelif görüşlerin varlığı dikkat çekmektedir.

Özellikle mezheplerin isimleri, her zaman söyleyen ile yakın alâkası sebebiyle sözün kimin tarafından söylendiği daima dikkate alınmalıdır.⁷ Siyasî nitelikli hareketlerin genellikle kendilerini tanımlamada, dinî meşrûiyet kazanmanın bir yolu olarak, kendi konumlarını belirlemeye yönelik kullandıkları dil, bir nevi karşıtlarını küfürle itham eden bir niteliğe sahipti. Tarihî süreçte siyasî hasımlara yöneltilmiş terimlerin bir kısmı ya Kur'an'da ya da hadislerde menfî tavırlar olarak ifade edilmiş olmasından veya özellikle uydurulan bazı hadislere isnad ettirilmesiyle takbih edici yafta olarak ortaya çıkmışlardır.⁸

1. Hadis Olarak Nakledilen Bazı Rivâyetlerle İlişkilendirilmesi

İlk Râfıza isimlendirmelerinden birisi, hadis rivâyetleri olarak nakledilenlerdir. Sonradan gelen nesillerin Şia karşıtı yazmalarında, Râfızîliği mahkum eden çok sayıda rivâyetin bulunduğu görülmektedir. Bazı muhaddisler, Râfızîliğin de içinde bulunduğu fırkaların kınanmasını konu alan ve Peygamber'e atfedilen rivâyetlerle ehl-i bid'atın kastedildiğini düşünerek bunları bir babda toplamışlardır.⁹

Râfızîlerle ilgili rivâyetlerin toplandığı kitaplardan bir örneği ele almak, bu hususta yeterli bir fikir edinmeyi sağlayacaktır. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbn Harun b. Yezîd el-Hallâl (311/993)'a ait *es-Sünne'*de, sayısı yirmi ikiye ulaşan ve bir kısmı hadis olarak nakledilen rivâyetlere yer verilmektedir.¹⁰ Bu rivâyetlerde Râfızanın en önemli vasfı olarak zikredilenler; sahabe hakkında bil-

⁷ M. Watt, "Mu'tezile'nin Siyasî Tutumları", çev. Süleyman Akkuş, *Dinî Araştırmalar*, 9/27 (2007), 323-347, Ankara, 327.

⁸ Marika-Havâric, Râfızâ, Kaderiyye, Müşebbihe ve Mürcie gibi fırkaların yerilmesi ile ilgili Hz. Peygamber'e dayandırılan bazı rivâyetler için Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Malafî (377/987), *et-Tenbih ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Zahid Kevserî, Kahire 1993, 182-183; Ebû Hasan Alî b. İsmâ'il el-Eş'arî (324/935), *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut 1990, 14-15, 115; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm el-Endelusî (456/1063), *el-Fasl fi'l Mile'l ve'l Ehvâ ve'n-Nihal* Mısır 1317/, IV.189; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1993, 9; Şehristânî, (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Faur, Beyrut 1998, I, 28-29, 56.

⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl, Bid'at", *DİA*, 501.

¹⁰ Kitabın tahkikinde de belirtildiği gibi bu rivâyetlerden içerisinde Râfıza lafzı geçenlerin dışındaki bir kısmının isnadı sahih kabul edilenlerden olmakla birlikte, içerisinde Râfıza lafzı geçenler için en iyi ifade, muhaddislere göre bunların zayıf olduğudur.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

hassa şeyhayn (Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer) hakkında kötü konuşan kimseler olduklarıdır.

Râfıza'ya yönelik "*er-Redd ale'l-Râfıza*" isimli bir reddiye de telif ettiği¹¹ bilinen Zeydî imam el-Kasım İbrahim (246/860) isnadıyla gelen dikkat çekici bir rivâyeti W. Madelug şu ifadelerle değerlendirmektedir:

"Zeydiyye'nin 3/9. yüzyıldaki belli başlı dört otoritesinin resmî doktrinlerinin hacimli bir özeti olan Kûfeli Zeydî Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Alevî (445/1035)'nin *Kitâb el-Câmî' el-Kâfî*'sinde yer almaktadır. el-Alevî büyük babası Zeydî imam el-Kasım İbrahim er-Ressî (246/860)'nin eserlerinden alınmayan bazı görüşlerini nakleder: el-Alevî, el-Kasım tarafından aile isnadıyla, Ahmet b. İsa b. Zeyd (Ali oğullarından diğer üç Zeydî otoriteden biri) kanalıyla rivâyet edilen bir hadîsi ve beraberinde Râfızîlerin çeşitli konularda şirke düştüklerini iddia eden el-Kasım'ın yorumunu nakleder (*Kitâb el-Câmî' el-Kâfî*, varak 320a). el-Alevî, daha sonra, el-Kasım'ın babası İbrahim b. İsmâil'in kendisine yaptığı bir açıklaması hakkında başka bir rivâyetini daha nakleder ki bu rivâyette o, Râfızîleri ve onların imamlarını şiddetli bir şekilde eleştirmektedir. Bu metinler, el-Kasım'ın İmâmî karşıtı şiddetli duygularını yansıtmaktadır."¹²

Râfızîlerin, Yahudi ve Hristiyanların dinden uzaklaştıkları gibi İslam'dan ayrıldıkları anlamına gelen hadis rivayetleriyle de, Râfıza adlandırmasının Hz. Peygamber kaynaklı kullanıldığı ileri sürülür.¹³ Özellikle tabînden meşhur muhaddis Şâ'bî (103/721 veya 110/728)'ye isnâd edilen bir yolla gelen bu rivâyetler; bazı kaynaklarda hadîs olarak nakledilmez, sadece Şâbî'nin Râfıza ile ilgili kendi düşünce ve ifadeleri olarak yer alır.¹⁴

Bazı kaynaklarda Şa'bî'ye atfen kullanılan Râfıza terimi, gulûv fikirli Şî'lere yöneliktir.¹⁵ Daha çok *rafz el-şeyhayn* tâbiri kullanılan Râfızîlerin, İslam'dan

¹¹ Madelung, Kasım b. İbrahim tarafından telif edilen "*er-Redd ale'l-Râfıza min Ashabi'l-Gulûv*" isimli eserin Ms Berlin No. 860. fol.104' de kayıtlı olduğunu, eserin muhtemelen 219/834 ve 246/860 tarihleri arasında yazılmış olabileceğini belirtir. Madelung, "Das Imamât in der frühen İsmâilitischen Lehre", *Der Islam*, XXXVII(1961), Berlin, 45.

¹² Wilferd Madelung, "İmam Kasım b. İbrahim ve Mu'tezilîlik", çev. Mehmet Ümit, *GÜÇİFD*, I/1 (2002), Çorum, 404 (29.) dipnot.

¹³ Ebû Hâtim er-Râzî, 271; Ebû'l-Muzaffer İsfârâ'înî (471/1078), *et-Tebîr fi'd-Dîn ve Temyizi'l-Fıraki'n-Nâciye 'anî'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1983, 41-42.

¹⁴ İbn Abd Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (328/939), *el-İkdu'l-Ferid*, thk. Müfid Muhammed Kumeyhâ, Beyrut ts., II, 249-250.

¹⁵ İbn Abd Rabbih, II, 249; İsfârâ'înî, 41-42; Ebû'l Abbas Muhammed b. Yezid el-Muberrid (259/898), *el-Kamil fi'l-Lüga ve'l Edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dali, Beyrut 1986, III,1114; Ebû Hâtim er-Râzî, 271; İbnü'l-

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

uzaklaştıkları, bunların müşrik oldukları ve öldürülmeleri ile ilgili hadis rivayetleri olarak bazı nakiller yer alır.¹⁶ “Râfızîlerin bu ümmetin Nasrânîleri” oldukları şeklinde hadis olarak nakledilen¹⁷ rivâyetin bir başka değişik biçimde olanı, “Râfızîlerin bu ümmetin Yahudîleri” oldukları şeklindedir. Şâ’bî’ye isnad edilen bu rivâyette; “Râfızâ, Yahudi ve Hristiyanlardan daha kötüdür. Yahudîlere ‘en iyi insanlar kimlerdir?’ diye soruldu, onlar ‘Musâ’nın ashabı’ dediler; Hristiyanlara ‘en iyi insanlar kimlerdir?’ diye soruldu, onlar ‘İsâ’nın ashabı’ dediler; Râfızîlere ‘en kötü insanlar kimlerdir?’ diye soruldu, onlar ‘Muhammed’in ashabı’ dediler” şeklinde nakledilir. Bu rivâyetle Yahudi ve Hristiyanlara bir benzetme yapılmaktadır.¹⁸

Bazı rivâyetlere göre Yahudîler, kin besledikleri Müslümanlara ve İslâm’a düşmanlık yapmak maksadıyla zâhiren Müslüman gözüktüler.¹⁹ Onlar, hükümdarlığın Davud sülalesine ait olduğuna, beklenen Mesihin zuhuruna ve “gökten bir münâdî sesleninceye kadar Allah yolunda cihad edilmez”, şeklinde bir inanca sahiptiler. Yahudilerin bu görüşleriyle Râfızîlerin benzer inançlarını karşılaştıran bazı müellifler, Râfızîlerin de; hükümdarlığın Ali b. Ebî Talib’e mahsus olduğuna inanmalarının, “Mehdî-i Muntazar çıkıncaya ve gökten bir sebep ininceye kadar Allah yolunda cihad yoktur” şeklinde bir görüşe sahip olmalarının ve onların da, Yahudiler gibi akşam ibadetini yıldızlar kümeleninceye kadar geciktirmelerinin bu iki zümre arasındaki benzerlikler olduğunu belirtir.²⁰

Malik b. Muaviye’nin nakliyle Şâ’bî’ye dayandırılan bir rivâyette o, “eğer onlardan, kölelerini bir hizmetçi (köle) olarak bana vermelerini, evimi, Ali hakkında bir yalan söylemem karşılığında altınla doldurmalarını isteseydim, onlar yaparlardı. Fakat ben vallahi ebediyen yalan söylemeyeceğim. Ey Mâlik, dine aykırı eğilimlerin hepsini öğrendim, Râfızâdan daha ahmak bir topluluk görmedim...” şeklinde devam eden ifadelerde geçen Râfıza lafzının,²¹ *es-Sünne*’de met-

Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali (596/1200) *Telbisü İblîs*, Kahire 1368/1976, 97; İbn Serrac, *Tezkiretü’l-Mezâhip*, thk. Fığlalı, AÜFİİED, II, 1975, Ankara, 123.

¹⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadis, Hadis Müdâfaası*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1998, 165; Ebû Hâtim er-Râzî, 271; İsferrâ’înî, 41-42.

¹⁷ Şehristânî, I.28.

¹⁸ İsferrâ’înî, 41-42;

¹⁹ Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed İbn Harun b. Yezîd el-Hallâl (311/993), *es-Sünne*, thk. Atıyye ez-Zehrânî, Riyad 1989, 496-498; İbn Abd Rabbih, II, 249-250; Bağdâdî, el-Fark, 235; İbn Hazm, IV.180.

²⁰ Ebû Bekir el-Hallâl, 496-498; İbn Abd Rabbih, II.249-250;

²¹ Ebû Bekir el-Hallâl, 496-498; İbn Abd Rabbih, II.249-250.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

nin başlangıcında “Haşebiyye’den daha ahmak bir topluluk görmedim...” şeklinde olduğu gibi²² diğer Râfıza kelimelerinin de Haşebiyye yerine geçtiğine işaret edilir. Bu rivâyetin sahih olmadığı, Şa’bî’ye ulaşan isnadın ravîlerinden biri olan Abdurrahman b. Malik b. Moğol’un, Haşebiyye’nin yerine Râfıza kavramını koyduğu belirtilir.²³

Bu nevi nakledilen rivâyetlerle, Râfızilikle Yahûdîlik arasında ilişki kurulmak yoluna da gidilmiştir.²⁴ Başlangıçta siyasî keyfiyette bir kullanım iken, Râfızîlikle ilgili hadîs rivâyetiyle, Peygambere atfen “Yahudi ve Hristiyanların dinden uzaklaştıkları gibi dinden uzaklaştıkları” anlamına gelen telakkî ile birtakım benzetmeler yoluyla Râfızîler ile Yahudîler arasında bir bağlantı kurulması yoluna da gidilerek, Râfızî nitelmesi ile muhtemelen Kur’an’da lanetlenmiş bir topluluğu çağrıştırdığı îmâ edilmek istenmiş olabilir.

Bazı kaynaklarda, Şa’bî’ye isnad edilen rivâyet metni içerisinde, Yahudi asıllı İbn Sebe ile ilişkili olarak Hz. Ali’nin onu uzaklara sürdüğü ve yaktırdığı da yer almaktadır.²⁵ Nevbahtî (301/913)ve Kummî(300/912)’ye göre, teşeyyu’ fikrinin ve Râfızîliğin kökeninin, bazı Şia muhalifi müellifler tarafından Yahudi asıllı Abdullah İbn Sebe’ye ve dolayısıyla Yahudiliğe dayandığının iddia edilmesi,²⁶ yine muarızlarca, Yahudiliğin belirtisi olan teşbih (antropomorfizm) görüşünün, “Râfıza” yoluyla Müslümanlara intikal ettiği iddiasının²⁷ ileri sürülmesi, Râfızîliğin nasıl bir köken kaynaklı olduğunun gösterilmesini hedeflemektedir.

İbn Hazm’a göre de, Hz. Peygamberin vefatından sonra yirmi beş senesinde Hz. Osman’ın vefatından sonraki ihtilaflarda ilk ortaya çıkan fırka Râfızîlerdir. Ravâfızın çoğuna göre “Hz. Ali yaratıcı ilahtır.”²⁸ İbn Hazm’ın bu ifadelerinde, diğer bazı kaynaklara göre ilk ihtilaflarda aktif rolü vurgulanan Abdullah İbn Sebe’nin îmâ edildiği söylenebilir. Ravâfız için yapılan bu tarihlendirme ve o

²² Ebû Bekir el-Hallâl, 497.

²³ Bilgi için Ebû Bekir el-Hallâl, 496 (2. ve 11.) dipnot.

²⁴ Ebû Muhammed Hasan b. Musa en-Nevbahtî, (300/912-913), **Fıraku’s-Şia**, nşr. Muhammed Sadık Âl-i Bahri’l Ulûm, Necef 1936, 22; İbn Hazm, IV.180; İbn Abd Rabbih, II.249-250; Bağdâdî, el-Fark, 235.

²⁵ İbn Kuteybe, Te’vîlu Muhtelefi’l- Hadis, 154; İbn Abd Rabbih, II.249.

²⁶ Nevbahtî, 22; Sa’d b. Abdullah el-Kummî, **el-Makalât ve’l-Fırak**, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran, 1963, 20.

²⁷ J. Van Ess, **Theologie und Gesellschaft im 2. Und 3. Jahrhundert Hidschra**, Berlin 1991, I, 399-403.

²⁸ İbn Hazm, II.78, 80.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

döneme ait görülen fırka isimlendirmesi, sonraki dönemin kavramlarıyla geçmişe dönük bir değerlendirmedir.

Abdullah İbn Sebe'ye ilişkin yapılan bu değerlendirmeler, onun Râfıza terimini kullandığı şeklinde bir yaklaşımdan ziyâde, Râfızî fikirlerin kaynağı olarak işaret eden bir iddiayı ileri sürmektedir.

2. Muğire b. Said el-İclî Tarafından Yapılan İsimlendirme Olarak Görülmesi

Bazı kaynaklarda Muğire b. Said el-İclî (119-120/737-738)'in kendisi de Ravâfıza nispet edilmesine²⁹ rağmen, diğer taraftan "Râfızâ" isimlendirmesinin Muğire b. Said tarafından kendisini terk edenlere yönelik yapıldığı iddia edilir.

Özellikle İmâmiyye çevrelerinde ileri sürülen bu iddiaya göre, Muğire b. Saîd el-İclî, "Râfızâ" ismini Ca'fer es-Sâdık(148/765)'in imametini ileri sürenlere yönelik kullanmıştır.³⁰ Buna göre "Râfızâ" ismi; Muhammed Bâkır(114/732 veya 117/735)'in ölümü üzerine imametini kendisine geçtiğini ileri süren Muğire b. Said'in imametini kabul etmeyerek, onu terk edip Ca'fer b. Muhammed'in imametini inananların müşterek adıdır.³¹

²⁹ Muğire b. Said'in Râfızî olarak nitelenmesi ile ilgili İbn Kuteybe, **el-Maârif**, thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, Beyrut 1970, 267-268; İbn Abd Rabbih, II, 245-246.

³⁰ Feyyaz, 73; Krş. Etan Kohlberg, "*Rafida*", EP, VIII(1994), Leiden, 386; Hûfî, Ahmed Muhammed, **Edebû's-Siyaseti fi Asrî'l-Emevî**, Beyrut 1965, 63; Hüseyin Atay, **Ehl-i Sünnet ve Şia**, Ankara 1983, 66; Râfızâ teriminin ilk kullanımı ile ilgili Welhausen'in eserinde dipnot bilgisi olarak nakledilen Muğire b. Şu'be ismi (J. Welhausen, **İslâmiyyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasi Muhalefet Partileri**, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989, 158, (104.) dipnot), muhtemelen bir karışıklıktan kaynaklanmaktadır.

³¹ Kummî/Nevbâhtî, Şîi Firkalar, 98 (137.) dipnot. Burada belirtilmesi gerekir ki, Muğire'nin bağlılığı ile ilgili olarak; Hüseyinî soydan Muhammed el-Bakır, Ca'fer es-Sâdık ve Hasanî soydan Muhammed Nefs'üz-Zekiyye arasında gidip gelen, birbirinden farklı ve çelişkili ifadelerle kaynakların yer verdikleri görülür. Belâzurî, **Ensâbu'l-Eşraf**, VI/B, Jerusalem 1936, 180-181; Naşî el-Ekber, 41; Nevbâhtî, 63; Kummî, 77; Ebû Hâtim er-Râzî, 302; Eş'ar'î, **Makâlat'ul-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1969, I, 73-74; Bağdâdî, *el-Fark*, 57, 238-240; İsfârâ'înî, 36; Şehristânî, I, 176; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Beyrut 1995, V, 209; Takıyyüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrızî (845/1442), **Kitâbu'l-Mevâzu ve'l İtibar bi Zikri'l-Hıtat ve'l Âsar**, I-II, Beyrut trz., II, 353; Konunun değerlendirilmesi için William Tucker, "Asiler ve Gnostikler: el-Muğire b. Said Mugiriyye", çev. E. Ruhi Fıçlalı, **AÜFİED**, V (1982) Ankara, 207; Hasan Onat, **Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği**, Ankara 1993, 125-127.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Naşî el-Ekber (-293/905),³² Nevbahtî,³³ Kummî³⁴ ve Ebû Hâtim er-Râzî³⁵, Kadı Numan³⁶ gibi müellifler tarafından “*Râfıza*” nitelemesinin ilk defa bir Şîî-gulûv hareketi lideri olarak bilinen Muğire b. Said tarafından Ca’fer es-Sâdık’ın taraftarları için kullanıldığı kaydedilir. Bu kaynaklara göre, Muğire’yi terk edenlerin böyle tavırlarının gerekçesi birbirinden farklıdır. terk edişin sebebi, imâmet konusundaki ayrılık veya guluv anlayışı yahut Muğire’ye karşı çıkararak onunla beraber isyana katılmama kaynaklıdır.³⁷ Muğire’nin bu isyanı ile ilgili olarak bazı kaynaklarda onun Irak valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî’ye karşı isyan ettiği ve idam edildiği belirtilir.³⁸

Nevbahtî, Kummî gibi İmâmî ve Ebû Hâtim er-Râzî, Kadı Numan gibi İsmailî müelliflerin, “*Râfıza*” nitelemesinin ilk defa bir Şîî-gulûv hareketi lideri olarak bilinen Muğire b. Said tarafından Ca’fer es-Sâdık’ın imametini inanarak Muğire’yi terk edenler için³⁹ kullanıldığını nakletmelerinin sebebi, “*Râfıza*” adlandırmasının “gâlî” bir şahıstan geldiğinin vurgulanmasını amaçlamış olabilir.

³² Naşî el-Ekber’e göre Muğire, Ca’fer es-Sâdık’ın imametini inanarak terk ettikleri ve onunla birlikte isyana katılmadıkları için “*Râfıza*” olarak adlandırmıştır. Naşî el-Ekber, isimlendirmenin Zeyd b. Ali tarafından yapılmış olduğuna dair bir rivayeti de zikreder. Naşî el-Ekber, 46.

³³ Nevbahtî, 62-63.

³⁴ Kummî’de yer verilen rivâyete göre, Muhammed Bâkır’ın ölümünden sonra Muğire b. Said el-İclî’nin devam ettirdiği ve açıkca propagandasını yaptığı imamet görüşüne karşı, Muhammed Bâkır’ın oğlu Ca’fer es-Sâdık’ın şiası (taraftarları), ondan uzaklaşıp (teberri) terk ettiler (rafadu) ve ona lanet ettiler. Bu sebeple Muğire b. Said onların “*Râfıza*” olduğunu söyledi. Onlara Râfıziler adını veren Muğire b. Said’dir. Kummî, 76-77.

³⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, 270.

³⁶ Kadı Numan’a göre, Ca’fer es-Sâdık’ın ashabından iken onun hakkında ulûhiyet, kendisinin de resûl olarak gönderildiği iddiasında bulunmuştur. Bu sebeple Ca’fer es-Sâdık kendi şiasına, Muğire’nin ve Muğire’ye inanan taraftarlarının terk edilmesini emretmiş, Muğire de, terk edenlere “*Râfızâ*” olarak isimlendirmede bulunmuştur. Kadı Numan, Ebû Hanife en-Nûman b. Muhammed b. Mansur et-Temimî el-Mağribî, **Deaimu’l-İslâm ve Zikrul Halâli ve’l-Haram ve’l-Kadâyâ ve’l-Ahkâm**, thk. Asaf b. Ali Asgar Feyz, Kahire 1985, 49.

³⁷ Naşî el-Ekber, 46; Nevbahtî, 62-63; Kummî, 76-77; Ebû Hâtim er-Râzî, 270; Krş. Kohlberg, “*Rafida*”, 386; Welhausen, Siyasi Partiler, 158, (104.) dipnot.

³⁸ İbn Kuteybe, *Maârif*, 267; İbn Kuteybe, **Uyûnu’l-Ahbar**, şerh: Yusuf Ali Tavil-Müfid Muhammed el-Kumeyha, Matbaatu Mısır, I-II, Beyrut trz., II, 164; Taberî, **Tarihu’l-Ümem ve’l-Mulûk**, Beyrut 1995, IV, 174-175; İbn Hazm, IV, 185; İbnu’l-Esîr, V, 207; Öldürülmesinin şekli konusunda da çok farklı rivâyetler vardır. Belâzurî, VI/B, 181; Taberî, IV,174; Makdisî, (355/966), **el-Bed ve’t-Tarih**, Paris 1989-1919, V, 130; Ebû Hâtim er-Râzî, 302; İbnu’l-Esîr, V, 209; Muğire’nin bu isyanının, Ca’fer es-Sâdık adına yapıldığı şeklindeki doğru olmayan rivayet ve değerlendirmesi için İbnu’l-Esîr, V, 209; Welhausen, Siyasî Muhalefet Partileri, 159.

³⁹ Naşî el-Ekber, 46; Nevbahtî, 62-63; Kummî, 76-77; Ebû Hâtim er-Râzî, 270; Krş. Kohlberg, “*Rafida*”, 386.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Şîî nitelikli bir müellif olmayan Mu'tezilî Naşî el-Ekber' de aynı zamanda Nevbahtî'nin kaynağına bağlı⁴⁰ olduğu için İmâmî ve İsmailî müelliflerle aynı şekilde Muğire tarafından adlandırma iddiasına yer vermiş olmalıdır.

Nevbahtî ve Kummî'nin kitaplarının, Muğire ile ilgili kısımda dahil, Gulât hakkında dayandığı kaynakları, muhtemelen birincisinin Hişam b. el-Hakem (178/974), ikincisinin Yunus b. Abdurrahman (208/823) ve Ebû İsa el-Varrâk olduğu kabul edilir. Bunların her üçü de yaşadıkları zaman dilimi itibarıyla "Şîî" çevrelerde ne olduğunu iyi bilmekteydiler. Gerçekten, Hişam b. el-Hakem'in birinci kaynağın yazarı olduğu ve Yunus b. Abdurrahman'ın ikinci kaynağın yazarı olduğu doğru ise, onların bilgisinin çok güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü onların her ikisi de; biri imâm Musa el-Kâzım'a ve öteki imâm Ali er-Rıza'ya yakın olmalarından, Şîa arasında yüksek mevkiyi işgal etmişlerdi.⁴¹ Bu bilgiler göz önüne alınırsa, Nevbahtî ve Kummî'nin kitaplarının her ikisinde de aynı ifadelerle iktibas edilen, Muğire'nin Râfızâ adlandırmasıyla ilgili rivâyetin kaynağı muhtemelen, bu râvî yazarlardan birisiydi.

Burada, akla bazı sorular gelmektedir: Kendisi "Râfızî" olarak nitelenen birinin, bu isimlendirmenin kaynağını, yani isim babasını, Muğire gibi Gulât bir şahsa dayandırması, "Râfızî" adlandırmasının Gulât kökenli bir iddia olduğuna işaret etmek istemesinden mi kaynaklanmaktadır? Yine diğer bir soru şudur: II. Asırda bazı gulûv fikirli şahıs ve zümreler için de kullanılan "Râfıza" isimlendirmesinin,⁴² "Râfızî" lakapla anılanlar üzerinde bir kısım tesirleri ve muhtemel bazı sonuçları olmuş mudur? Elbette, bu zemmedici lakabın her yergi teriminin hedef kitlesi olan zümrelerde sebep olduğu bazı sonuçları ortaya çıkarması ve mukadder bazı tezâhürleri gibi, "Râfızî" adlandırmasına muhatap olanlar üzerinde de terimin olumsuz anlamının tetiklediği bazı muhtemel etkileri söz konusu olabilir. Bazı fikir ve tavırları ile gulûv (aşırı) çizgisini temsil eden, mutaassıb Şîilik olarak da ifade edilen Gulât adlandırması, "Râfıza" isimlendirmesinin doğ-

⁴⁰ Vedâd el-Kâdî, "The Development of The Term Ghulat in Müslim Literature With Special Reference to The Kaysâniyye", *Akten des VII. Kongresses für Arabistik Islamwissenschaft* (Göttingen, 15. bis 22. August 1974) nşr. Albert Dietrich, Göttingen 1976, 302. Aynı zamanda Naşî el-Ekber'in kaynağı veya kaynakları da erkendir ve belki Ali Rıza'nın ölüm tarihinden (203/818) sonraki tarih değildir. Naşî el-Ekber, 48.

⁴¹ W. Madelung, "Bemerkungen zur imamitischen Firaq- Literatur", *Der Islam* (1967), Berlin, 40, 43, 49-52; Makalenin Türkçe'ye çevirisine W. Madelung, "İmâmiye Fırak-Literatürüne Dair Mülâhazalar", çev. Ali Dere, (Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, Ek:2, 272-286; Kâdî, "The Development...", 302.

⁴² Tucker, "el-Muğire b. Said Muğiriyye", 215;

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

rudan bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkün değilse de, bazı ipuçları dolaylı bir etkiye işaret ediyor.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk dönemlere ait Şîî Gulât hareket ve fırkalar ve gulûv fikirleri üzerine eser te'lif eden Makalât türü eserlerin müelliflerinden bilinen bazıları da ikinci asırda yaşamış Hişam b. el-Hakem, Yunus b. Abdurrahman ve İsa el-Varrak'tır. Bazı muhalif kaynaklarda Râfîzî sıfatı ile anılan bu müelliflerin bize intikal etmeyen Gulât üzerine rivâyet metinleri, yine Şîî-İmâmîyye'den olan Hasan b. Musa en-Nevbahtî'nin,⁴³ *Fıraku's-Şia* (râvisi Hişam b. el-Hakem) ve Sa'd b. el-Kummî'nin, *el-Makalat ve'l-Fırak* adlı eserlerinde (râvisi muhtemelen *Hişam b. el-Hakem, Yunus b. Abdurrahman, Ebû İsa el-Varrak*⁴⁴) günümüze intikal etmiştir. Gâliyye'nin fikirlerini geniş bir şekilde ortaya koyan bu müelliflerden Hişam b. el-Hakem'in Şîî-Gulât ile ilgili eserleri, öğrencilerinden bazı râvîler yoluyla Ebu Sehl İsmail en-Nevbahtî (311/923) ve yeğeni Hasan b. Musa en-Nevbahtî'nin (301/913) "*Fıraku's-Şia*" sına,⁴⁵ ve Kummî'nin *el-Makalat ve'l-Fırak*'ına geçmiştir. Bu eserlerin kaynağı olan ve özellikle Şîî Gulât hareketleri konusunda bilgi veren ilk müellifler (*Hişam b. el-Hakem, Yunus b. Abdurrahman, Ebû İsa el-Varrak*) Şîî-Gulâtı reddetmek ihtiyacını hissediyorlardı. Bu ilk müellifler, kaçınılmaz olarak kendileri, yani Şîîler hakkında güvensizlik ve şüphe uyandırarak onları gözden düşüren ve başarılarını engelleyen Gulât hareket ve fırkaları, mûtedil Şîî çizgi olarak kabul edilenden farklı yönleriyle gösterme gayretindeydiler⁴⁶ ve söz konusu nedenle bu yazarlar, asıl bağlılıkları ne olursa olsun, hep ayrı bir kategoride onlardan söz ettiler. Bu yüzden, onların, Şîîlerin (Râfîzî olarak nitelenenlerin) geri kalanlarından farklı olduklarına işaret ediyorlardı. Bu yazarlar aynı zamanda Gulâtın fikirlerini teşhir etmek ve onları mahkum etmek fırsatını yakaladılar.⁴⁷ Nevbahtî ve Kummî'nin eserlerinde yer aldığı şekli ile guluv ehlinin, Şîîlik elbisesi giyen ve Şîîliği kullanan Mecusi, Mazdek Hurremdiniyye, Zındikiyye ve Dehriyye gibi⁴⁸ eğilimlerin mensubu kişiler olduğu açıkça ifade edildi. Onlar aynı zamanda, Gulâtın, Gulât olmayan Şîî ile karış-

⁴³ İbnü'n-Nedîm, 219-220.

⁴⁴ Vedâd el-Kâdî, "The Development...", 302.

⁴⁵ W. Montgomery Watt, "The Rafidites: A Preliminary Study", *Oriens*, XVI(1963), Leiden, 115.

⁴⁶ Nevbahtî, 34-47,51-53,59-60,62-71 vd; Kummî, 33-34, 37-65, 69-70, 77, 82-86, 91-92, 100-101.

⁴⁷ Vedâd el-Kâdî, "The Development...", 316

⁴⁸ Nevbahtî 46; Kummî, 61, 62, 64.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

tırılmaması gerektiğini göstermekle ilgili anlaşılır amaçla, Gulâtın inancını ayırt eden teorik temelleri belirtmeye dikkat ettiler.⁴⁹

Muhtemelen Nevbahti ve Kummî'de Gulâtla ilgili bahislerin yazarları olan ve kendileri Râfızî olarak adlandırılan ilk Şîî kelamcı zümresi, anlaşılan Râfızî isimlendirmeye ilgili yoğun spekülasyonun bir tarafı idiler. Bu tartışmaların diğer tarafında yer alanların iddiaları Nevbahti ve Kummî'de yer alan metne aktarılırken Yahudi asıllı Abdullah İbn Sebe ve ona atfedilen fikirleri zikredildikten sonra "İşte bu husustan dolayı Şia'ya muhalif olanlar "er-Rafz"ın aslı Yahudilikten gelmektedir, dediler" şeklindedir.⁵⁰ Bu ifadelerle karşı tarafın "Râfıza" lakabına ilişkin olumsuz bakışı ortaya konmaktaydı. Kendileri nazarında da bu adlandırma, Şia'ya muhalif olanların, Şia için kullandığı bir isimlendirme ve hem de kökeni, İbn Sebe'ye ve Yahudiliğe dayandırılan takbih edici bir yafta olarak görülmekteydi. "Râfızî" olarak adlandırılmayı benimsememe ve kendileri için yakıştıramamalarının bir nedeni bu husus olmalıdır.

İmâmî müellifler kendileri için yapılan bu lakap takmanın Sebeiye denilen Gulât bir kökene dayandırılarak yapılıyor olmasına mukabil, kendileri de, yine Sebeîyye'ye mensup olduğu nakledilen Muğire b. Said⁵¹ kaynaklı bir köken bulma yoluna gitmiş olabilirler. Dönemin siyasî ve fikrî hareketlerinin, aralarındaki rekabet ve mücadeleyi her alanda yoğun spekülasyonlarla ve argümanlarla sürdürdükleri dikkate alınırsa, bir konuya ilişkin karşılıklı iddiaların boyutlarının götürülebilecekleri noktalar tahmin edilebilir. Çekişme ortamının, karşılıklı ve ısrarla birbirlerine yönelik sürdürülen söylemler arasında, "Râfıza" adlandırması üzerinden de bir mücadele yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Muğire b. Said'i Gulâtan biri olduğu için terk eden mutedil Şia'ya,⁵² gâlî nitelenen Muğire tarafından "Râfıza" adlandırmasının yapıldığının İmâmîlerce savunulduğu, daha önce belirtilmişti. Bunun yanında, Taberî'nin yaşadığı dönemde de öyle sanıldığı⁵³ ifade edilmektedir. Böylece İmâmîler, Râfızî isimlen-

⁴⁹ Vedâd el-Kâdî, "The Development.....", 316

⁵⁰ Nevbahtî, 22; Kummî, 20.

⁵¹ İbn Kuteybe *Maârif*, 267; İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar*, II, 165; İbn Abd Rabbih, II,246; Mugiriyye'nin Sebeîyye'nin devâmı olarak gösterilmesi ile ilgili İbn Sadru'ddîn Şirvânî, "Tercümânu'l-Ümem", çev. E. Ruhi Fiğlalı, **AÜİFD**, XXIV (1981), 263.

⁵² Feyyaz, 74.

⁵³ Welhausen, *Siyasi Partiler*, 158; Hûfî, 63; Feyyaz, 73; Krş. Kohlberg, "Rafida", 386. Atay, 66. Hûfî, 63; Kohlberg, "Rafida", 386; Atay, 66.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

dirmesinin muhtemelen Gulât kimliğe sahip bir şahıs tarafından kendilerine lakap olarak takıldığını anlatmak istemekteydiler.

İmâmîlerin, takbih edici anlamıyla bir yafta gibi gördükleri adlandırmanın ortaya çıkışını böyle bir kaynağa dayandırmaları; muhtemelen bir taraftan “Râfizîler” olarak adlandırılmayı, asla kendilerine yakıştıramamalarının, diğer taraftan, muhtemelen bu yaftanın bazı gulûv fikirleri sebebiyle ağırlıklı olarak töhmet altında kalmalarına sebep olan zümrelerle aralarını ve yollarını ayırma gayretlerini ortaya koymalarının sebebi olmuştur.

Belli döneme ait İmâmî müelliflerin Muğire kaynaklı bir kullanım olduğunu îmâ ettiren tutumlarının yerini, zaman içerisinde farklı bakış açıları almıştır. İleride yer vereceğimiz şekilde İmâmîliğe, uzun müddet benimsemediği Râfıza isimlendirmesine şeref kazandırıcı olumlu anlamlar yükleyerek ve delillendirmeye çalışarak söylem değişikliğine gitmeye çalışmıştır. İmâmî kaynaklara yansımış bu anlamda rivâyetleri nakleden günümüz İmâmî yazarlardan Abdullah Feyyaz’a göre de, Muğire b. Said tarafından yapılan Râfıza isimlendirmesiyle ilgili rivâyet zayıftır ve eleştiri için dayanağa gerek yoktur. Muğire’nin kendisi Gulâtta olduğu için mutedil Şianın, onu terk etmesi tabî bir durumdur.⁵⁴

Bu arada belirtmek gerekir ki, Muğire b. Said’in Râfizî isimlendirmesini, Zeyd b. Ali’yi terk etmeleri sebebiyle yaptığı şeklindeki iddia⁵⁵ doğru değildir. Çünkü Zeyd’in terkedilmesi 122/740 yılındaki isyanla ilgili olduğuna göre, ölüm yılı 119-120/737-738 olarak tespit edilen Muğire’nin Râfizî terimini kullanmasının Zeyd’in terk edilmesi gibi bir nedenle olmadığı ortadadır.

3. Zeyd. b. Ali’nin Muhaliflerine Yapılan Bir Niteleme Olarak Görülmesi

“Râfıza” teriminin ilk kez, Zeyd b. Ali’nin isyan hareketi esnasında ortaya çıktığı fikri yaygın bir iddiadır.⁵⁶ Konuyla ilgili nakledilen rivâyetlere göre, Zeyd

⁵⁴ Feyyaz, 74.

⁵⁵ Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt*, İstanbul 2004, 114.

⁵⁶ E. Ruhi Fırlalı, *İmâmîliğe Şiası*, İstanbul 1984, 156; Etan Kohlberg, “İmâmîliğe Şiası Geleneğinde “Râfizî” Terimi”, (*Belief and Law in Imâmî Shi’ism*, y.y, 1991, IV, 1-9’dan) çev. Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları*, 2:2 (2004), ss. 117-124, www.kelam.org, 117.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

b. Ali Zeynelâbidîn, Kufe'de pek çok kişinin gizlice biat etmesiyle 121 veya 122/740 senesinde Emevî halifesi Hişam b. Abdulmelik'e karşı baş kaldırıya hazırlandı. Fakat Kûfeliler (Basra ve Vasıt'tan da katılanlarla birlikte), ona ettikleri biatı bozarak onu, başarısız isyanıyla savaşın en kızgın anında taraftarlarından bazılarıyla ölüme terkettiler.⁵⁷ Başlangıçta Zeyd'e biat ederek kampına katılan bazı Kûfeliler, Ebû Bekir ve Ömer hakkında teberrî şartıyla destekleyeceklerini teklif ettiler. Onları meşrû halife olarak gören Zeyd b. Ali de, Ebûbekir ve Ömer için rahmet ve mağfiret dileklerinde bulunarak Kûfelilerin görüş ve isteklerini reddetti. Bunun üzerine, Zeyd'i eleştirerek terk eden bu zümreler için biatı bozarak "terk edenler" anlamında *Râfıza* terimi, Zeyd ve taraftarları tarafından verilen bir isimdir. Bu olayla ortaya çıkan *Râfıza* terimi, Ali öncesi üç halifeyi kabul etmeyen, Ebû Bekir ve Ömer'i lanetlemekten vazgeçmeyen ve kendilerini terkeden zümreler için kullanılmıştır.⁵⁸

Zeydiyye ile ilgili yapılan bir araştırmaya göre, birkaç kişinin isyandan önce Zeyd'e, Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşlerini sormasının, onun bu ikisi hakkında, sonraki dönemlerde kaleme alınmış olan eserlerde belirtildiği gibi, bilinen bir tavrının olmadığına ve bu şekildeki fikirlerin, sonradan ona nispet edildiğine işaret etmektedir.⁵⁹

Bazı rivâyetlere göre Zeyd b. Ali'yi terk etmeleri üzerine, Zeyd tarafından "*Râfıza*" isminin kullanıldığı belirtilen zümrenin, Ca'fer es-Sâdık'ın imametine inanan bir topluluk olduğu nakledilir.⁶⁰ Bu topluluktan bazılarının, Zeyd'in isyanından önce Ca'fer es-Sâdık'a uğrayarak, Zeyd b. Ali'ye biat edildiğini haber vermeleri ve kendilerinin de biat edip etmemelerini sormaları üzerine o, Zeyd'i güzel sözlerle övüp ona biat etmelerinin uygun olduğunu söyler. Buna rağmen,

⁵⁷ İbn Kuteybe, *Uyunu'l- Ahbâr*, I, 303; Dineverî, Ahmed b. Davud Ebu Hanife (282/895), *el-Ahbâr'u't-Tivâl*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâi, Beyrut 1995, 316; Taberî, IV, 193 vd, 204 –205; İbn A'sam, VII, VIII, 313-324; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (356/967), *Makâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. Seyyid Ahmed es-Sakr, 1946, 127 vd; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l Cevher*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire 1964-1965, III, 217-218; Bağdâdî, *el-Fark*, 37; İbnu'l-Esir, V, 121, 242 vd.; Yusuf Huleyf, *Hayâtu's-Şî'r-fi'l-Kûfe ilâ Nihâyeti'l-Karnî's-Sânî li'l-Hicre*, Kahire 1968, 126; Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1963, 159.

⁵⁸ Taberî, IV, 204; Eş'arî, *Makâlat*, I.88-89; Ebû Hâtim er-Râzî, 270; Bağdâdî, *el-Fark* 35-36; İsfere'îni, 30; Fahrettin er-Râzî, *İtikâdâtu Fırâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, nşr. A. S. Neşşâr, Kahire 1938, 52; Şehristânî, I, 181; Sadru'l-İslâm İmam Ebû Yusr Muhammed Pezdevî(493/1099), *Ehl-i Sünnet Akâidi (Kitâbu Usulî'd-Dîn)*, çev. Ş. Gölcük, İstanbul 1980, 356-357; İbnu'l-Cevzî, 97; Makrîzî, II, 351.

⁵⁹ Yusuf Gökâl, *Zeydiyye ve Yemende Yayılışı*, (AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2006, 43.

⁶⁰ Naşî el-Ekber, 46; Feyyaz, 27, 73; Ali Sâmi Neşşâr, *Neşetü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, Kahire 1977, II, 126.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Zeyd'i terk ederek Ca'fer es-Sâdık'a yönelen bu zümre⁶¹ ile birlikte Ca'fer es-Sâdık'a tâbî olanlara, onun zamanında Ca'feriyye isminin de kullanıldığı kaydedilir.⁶² Ca'fer es-Sâdık'ın kendi zamanında "Ca'feriyye" den başka, "Tûrâbiyye" ve "Şia'tu Ali"⁶³ olarak da isimlendirildiği nakledilir. Öyle görünüyor ki, Râfıza ismi, Ca'fer es-Sâdık'ın kendi zamanında ona bağlılık gösteren şiası için kullanıldı.⁶⁴ Zeyd b. Ali'den ayrılan ve "Ravâfız" olarak bilinen Kûfeli grubu; Gulât, Zeydiyye ve daha sonra İmâmiyye olarak bilinenlerin dışında Şii topluluğun dördüncü bir tâifesi olarak gören ve bunların Muhammed b. el-Hanefiyye'yi imam" ve "mehdi el-Muntazar" olarak kabul ettiklerini ileri sürmektedir.⁶⁵

Zeyd'in büyük babası Hz. Hüseyin gibi öldürülmesi neticesinde ona sadâkat yemini etmiş olanlarla, biatını bozarak daha sonra pişman olanlar, Zeydiyye adını aldılar ve kendilerini Râfızadan ayırdılar.⁶⁶ Bu sebeple Râfızâ'nın Zeydiyye'den neş'et ettiği ileri sürülmektedir.⁶⁷ Hz. Ali taraftarlığı bünyesinde daha sonra yaşanan bölünmede, Râfızî ve Zeydiyye olarak bilinen farklılaşma ve ayrılma, bu olaya dayandırılarak ifâde edilmiştir. Bununla birlikte, Zeydiyye taraftarları ile İmâmiyye taraftarları arasında birbirlerine yönelttikleri bir ithamın başlangıcını, böyle bir olaya dayandırmaları ile alakalı olarak böyle bir rivâyet kurgulamasının yapılmış olması da muhtemeldir.

Bir değerlendirmeye göre Râfızî terimiyle Zeydîler açısından (İmâm) Zeyd'in terk edilmesi,⁶⁸ Sünnîler açısından da ilk iki halifenin reddedilmesi şeklindeki iki büyük günahı hatırlatması amaçlanmıştır. Genellikle bu ilk kullanımı

⁶¹ Taberî, IV, 204; İbn A'sam, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sam el-Kûfî (314/926), *el-Fütuh*, Beyrut, 1986, IV, 318-319.

⁶² Feyyaz, 73 (Keşşî, *Ricâl*, Bombay 1317, 165'den naklen); Fiğlalı, İmâmiyye Şiası, 172; Furûda, mezheplerinin görüşlerinin Ca'fer es-Sâdık'tan alınmış olması itibariyle Ca'feriyye isimlendirmesinin yapılmış olduğu iddiası kronolojik olarak siyasi nitelemeden farklı bir fikhî yöne işaret etmektedir. İhsan İlâhî Zâhir, *eş-Şiatü ve't-Teşeyyu' Fırâkun ve't-Tarih*, Lahor 1984, 269.

⁶³ Abdullah Feyyaz, buna rağmen Ca'fer'in şiasının "Şia'tu Ali" olarak isimlendirilmesinin varlığını sürdürdüğünü şu rivâyetle teyid eder: Rivâyete göre, Saîd b. Yesâr, Ebû Abdullah'dan, Ca'fer es-Sâdık'ın "Elhamdü lillah bir Mürcie fırkası oldu, bir Harûriyye fırkası oldu, bir Kaderiye fırkası oldu, sizler Tûrâbiyye ve "Şia'tu Ali" olarak isimlendirildiniz" diye ifade ettiğini işittiğini söyledi. Feyyaz, 73 (Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk (329/940), *Ravda mine'l-Kâfi*, tsh. Seyyid Hâşim Resûlî Malatî, Tahran 1381/ , 80'den naklen);

⁶⁴ Feyyaz, 73.

⁶⁵ Abdu'l-Al, 60-61.

⁶⁶ Wellhausen, *Siyasi Partiler*, 161.

⁶⁷ Hûfî, 62.

⁶⁸ Etan Kohlberg, "Some Zaydî Views on The Companions of The Prophet", *BSOAS*, XXXIX (1976) Hertford, 91-98, 97.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

ile o zamandan beri tarih kaynaklarında da yer aldığı gibi “fanatik” Şiîlere Râfızî nitelmesi kullanıldığı kabul edilmektedir.⁶⁹

Diğer taraftan Zeyd b. Ali olayında ortaya çıkan Râfıza adlandırmasının, Zeyd b. Ali'nin imametini veya Şeyhayn (Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer)'in imametini⁷⁰ veyahut Zeyd b. Ali'nin “başkaldırı” prensibini reddedenlere⁷¹ veya Zeyd b. Ali'yi onlara tevellî ettiği ve onları imâm olarak kabul ettiği için terk edenlere yönelik kullanıldığı belirtilir.⁷² Bu adlandırmanın gerekçesi hususunda dört farklı iddiaya yer vermek mümkündür.

Birinci iddiaya göre, Râfızâ'nın bâriz bir vasfı olarak telakkî edilen husus; “şeyhayn” yani Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'den teberrî fikri ve onlar hakkında kötü konuşmalarıdır. *Râfızâ'*nın bu sebeple yapılan bir nitelme şeklinde kullanılması, terimin ilk ortaya çıkışının bu teberrî anlayışı olduğuna dâir bir işaret veya açıklama olarak görülmektedir.

Zeyd, teberrî konusunda Râfızîleri reddetmiş, onların bu görüşünü terk etmiştir. Diğerleri ise Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i redde ısrar ettiklerinden onlara ravâfız ismi verildiği belirtilmektedir.⁷³ Bununla birlikte, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e bîat eden sahabenin görüşünü terk ettikleri için “*Râfıza*” ismi verildiği de nakledilir.⁷⁴

Zeyd'i, onun ardından Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı da reddettikleri için Râfıza'nın, bu üçünün hilâfetini kabul etmeyenler ve Hz. Peygamber'den sonra imametini yalnızca Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunanlar⁷⁵ olduğu da ileri sürülmüştür.

Zeyd b. Ali'nin, Ebû Bekir ve Osman'ı tasdik eden tavrını, uzaktan amcası olan Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den devraldığı belirtilir.⁷⁶ Yine,

⁶⁹ Watt, “*The Rafidites...*”, 116; S. Hüseyin M. Cefrî, *Origins and Early Development of Shi'a İslâm*, Beyrut 1976, 266.

⁷⁰ Ziyauddin Rayyis, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarıms, İstanbul 1995, 71.

⁷¹ Nevin A. Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1990, 219 (152.) dipnot.

⁷² Ebû'l-Fazl Abbâs b. Mansûr Seksekî (683/1283), *el-Burhân*, thk. Bessâm Ali Selâme el-A'mûş, Zerkâ/Ürdün 1996, 65.

⁷³ Pezdevî, 356-357; Şehristânî, I, 41; Seksekî, 65; Makrızî, II, 351; Ahmed Mahmud Subhî, *Zeydiyye*, Kahire 1984, 73.

⁷⁴ Makrızî, II, 351;

⁷⁵ Câbirî, Muhammed Abid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 574.

⁷⁶ Josef van Ess, “*İslam Kelamı'nın Başlangıcı*”, çev. Şaban Ali Düzgün, *AÜİFD*, C. XLI (2000), 399-423, 408.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Zeyd'in babası Ali Zeynelâbidîn ile ilgili olarak rivâyet edildiğine göre, Irak'tan gelen bir topluluk onun etrafına oturmuş, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i kötü sözlerle anmışlardı. Ali Zeynelâbidîn ise, her ikisinin de faziletlerini anlatmış, o topluluğa "benden uzaklaşınız" diyerek onların ehli İslam olmadıklarını belirtmiştir.⁷⁷

Bazı müellifler, Hz. Peygamberin kendisinden sonra Hz. Ali'yi bizzat ismiyle halefi olarak tayin ettiği fikrinde birleşenlerin, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in (Şeyhayn) imametini reddetmeleri sebebiyle "Râfızâ" olarak adlandırıldıklarını ifade eder.⁷⁸ Bu müelliflerden Eş'arî'ye göre Şia; Gâliye, Râfızâ ve Zeydiyye olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Râfıza sınıfını ele aldığı anda, "Râfızâ" olarak adlandırılmayı yukarıdaki Şeyhaynin imametini red tavrına bağlar. Zeyd b. Ali olayını zikretmez. Ancak Zeydiyye sınıfı kısmında "Râfızâ" olarak adlandırılmayı, Zeyd b. Ali'nin olayındaki rivâyetle de ilişkilendirir.⁷⁹

Burada, şöyle bir soru akla gelmektedir: "Râfızâ" isimlendirmesiyle ilgili birbirinden ayrı, iki farklı rivâyet veya görüş mü ileri sürülmektedir, yoksa ikisi birbirinin tarihen aynı olan bir durumu mu ifade etmektedir? Zeyd b. Ali'deki isimlendirme ile diğeri arasında, şeyhaynin imametinin reddi ve teberriye gerekçe teşkil eden Hz. Ali'nin ismen atanmışlığına dair bir iddia farkı vardır. Çünkü, Zeyd b. Ali ile ilişkili "Râfızâ" isimlendirmesinde, Hz. Ali'nin ismen atanmış olduğu iddiasına dayalı olarak, şeyhaynin imametinin reddi ve teberri tavrına ilişkin bilgi yer almaz.

İkisi arasındaki söz konusu farklılığın, bir anlam ifade edip etmeyeceği; Şii düşüncede, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından atanmış olduğu iddialarına dair görüşlere bağlı olarak Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in imametinin reddedilmesinin fikir olarak ortaya çıkışı ve fikrin topluma mal oluşu ile tarihlenebilecek bir durumdur. Peygamberin kendisinden sonra halefi olması için Hz. Ali'nin tayin edilmiş olduğu, onun önderliği ve üstünlüğünün kabulü, tabii olarak Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in reddine delâlet etmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Muhammed Ebû Zehrâ, **İslamda Fıkhî Mezhepler Tarihi**, çev. Abdulkadir Şener, İstanbul 1978, 130-131.

⁷⁸ Eş'arî, *Makâlât*, I, 89; İbn Abd Rabbih, II, 245. Şia ile Râfıza arasını ayıran İbn Abd Rabbih, Râfıza hakkında, ehl-i ehvâ' dan hiç kimsenin terk etmediği Ebû Bekir ve Ömer'i terk ettikleri için Râfıza denildiğini ifade eder.

⁷⁹ Eş'arî, *Makâlât*, I, 65, 89, 137.

⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 42.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Râfızîliğin önemli bir özelliği olan bu teberri anlayışı, birinci asırda Sebeiyye olarak adlandırılan zümrenin belirgin vasfı idi. İlk metinlerden, Haricî-İbadi- Salim b. Zekvan tarafından Mürcie'nin fikirlerini çürütmek için 70/689'lı yılların başında yazıldığı kabul edilen *Sîre'* de, Sebbâbe(Sebeiyye)'nin Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e yönelik bu teberri anlayışı ifade edilmektedir.⁸¹ Yine, Mürcî Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye (99/717) tarafından, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman aleyhtarları Sebeiyye'nin fikirlerini çürütmek için kaleme alınan *Kitabü'l-İrcâ* da Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer hakkında Kûfe Şiîliğinin izlerini taşıyan isnadlar bakımından önemli kaynaklar arasında sayılır. 73/692 yılında İbn Zübeyr'in isyanından sonra yazılan "*Kitabu'l-İrcâ*" adlı risâlede⁸² teberri anlayışı şu ifadelerle ortaya konulur:

" ... Şâyet biri bize konumumuzu ve dünya görüşümüzü sorarsa, bizler... İmamlarımız (toplumumuzun önderleri) arasında Ebû Bekir ve Ömer'i tasdik ederiz, bunlara itaat edilmesi gerektiğini savunur ve bunlara karşı gelinmesini de kınarız Onların düşmanlarının düşmanlarıyız. ...Ebû Bekir ve Ömer'e sadık kalmaya gayret gösteriyoruz, zira toplum bu ikisi hakkında her hangi bir mücadeleye ya da tartışmaya girmemiştir."⁸³

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i doğru yolda bulunan halifeler olarak kabul etmiş olan Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu metninin, esasen Kufe'deki aşırı Şiilere karşı yazıldığından pek şüphe yok. Muhtemelen görüşleri arasında bu ilk halifelere dil uzatanlar Sebeiyye (es-Sabeiyye el-Mütemenniye) olarak adlandırılmaktadır.⁸⁴ *Kitâbu'l-İrcâ* da Râfıza teriminin kullanılmadan daha sonraki kullanımındaki anlamına denk düşen bir eğilim olarak Sebeiyye'nin zikredilmesi ve bu zümrelerin özellikle ilk iki halife hakkındaki olumsuz fikirlerinin varlığını gösteren mâhiyette olması; İlk iki halifeye yönelik yapılan ithamların ve Râfızî teriminin tarihlenmesini tespitinde önemli ilk metinler arasındadır.

⁸¹ Sönmez Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV(1996), 472.

⁸² Vedâd el-Kâdî, *el-Keysaniyyetü fi't-Tarîhi ve'l-Edeb*, Beyrut 1974, 14-15; Bir başka araştırmaya göre, muhtemelen 75/694'lü tarihinde yazılmış olduğu ve bir çok kaynakta da ifade edildiği gibi risâlenin Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'ye ait olduğu kabul edilir. Geniş bilgi için Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşması Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, 70-71; Sönmez Kutlu, "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", *AÜİFD*, XXXVII(1997), 320-324.

⁸³ Kutlu, "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", 324-328, 326.

⁸⁴ Kutlu, "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", 324-328, 327.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Hicri I. asrın son çeyreğinden itibaren Hz. Ali'yi ilk iki halifenin de üzerine yerleştirme eğiliminin⁸⁵ daha sonra, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i kötüleme fikrine dönüştüğüne⁸⁶ dair bir sürece girildiği görülür. Bu sürecin devamında Keysânî şair Kuseyyir el-Azza (105/723)'nın teberrî fikirlerini de örnek olarak verebiliriz: O, bir kasidesinde Hz. Ali'nin hilâfetine öncelikleri sebebiyle Ebu Bekir, Ömer ve Osman'dan teberrî ettiğini belirtir.⁸⁷

Süreç içerisinde Haşimî taraftarları arasında Hz. Ali ve özellikle "mazlum" evlatları için duyulan aşırı sevgi, muhaliflerine karşı gittikçe artan nefret duygularını da besliyordu.⁸⁸ Bunun sonuçları teberrî şeklinde ortaya çıkan anlayışı daha aşırı noktalara taşımıştır. Diğer taraftan, Peygamber'den sonra Ali'nin hilafete daha layık olduğunu söyleyerek hilâfette belli bir ailenin hakkını savunma adına, bu hakkı onlara vermeyenlerden teberrî eden düşünce gelişerek, hatta onları tekfir eden anlayış yaygınlaşmıştır.⁸⁹

Hicrî II. yüzyılın ortalarında imametle ilgilendikleri ve bu konuda kitap yazdıkları bildirilen Ali b. İsmâil ibn Misem et-Temmâr, Hişam b. el-Hakem, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Nûman el-Ehvâl, eş-Şikâl, İbn Kibbe gibi⁹⁰ "Râfızîlik"le de ilişkilendirilen bu müelliflerin imâmet görüşü, imâmette efdaliyet fikirleri Mu'tezilî şahıslarla olan münazaralarda da ortaya konulmaktadır.⁹¹

Râfızî olduğu iddia edilen şahıs ve gruplara genelde nispet edilen fikirlerle göre, Ebû Bekir ve Ömer meşrû halife değildiler. Çünkü Hz. Ali, bizzat Hz. Peygamber tarafından, açıkca imam tayin edilmişti. Bunu Gadîr Humm'da ilan etmiştir. Böyle bir tayin söz konusuysen, ona biat etmeyen bütün herkes kafir olmuştur. İmâmlar, ancak nas ve Peygamber'in bildirmesiyle imâm olur. Bu konuda Peygamber'e yakınlık esastır. Sadece takiyye durumunda imâm olduğunu söylememesi câizdir. İmam insanların en faziletlisi olması gerekir. Ali bütün fikirlerinde ve icraatlarında haklıdır. Asla hata etmemiştir. Onlara göre dinin hü-

⁸⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, 265, 266.

⁸⁶ Kutlu, Türklerin İslâmlaşması Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, 76.

⁸⁷ İbn Abd Rabbih, II, 246; Bağdâdî, el-Fark, 42.

⁸⁸ İbnu'l-Cevzî, 97; Muhammed Cevad Muğniyye, *Ehlü'l Beyt*, Beyrut trz, 104.

⁸⁹ Geniş bilgi için Maria Massi Dakake, *Loyalty, Love and Faith: Defining the Boundaries of the Early Shi'ite Community*, Ann Arbor, USA, 2000, 91-107.

⁹⁰ İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebî Ya'kub (385/995), *Fihrist*, tlk. Şeyh İbrahim Ramazan, Beyrut, 1994, 216-219.

⁹¹ Osman Aydınlı, *Mu'tezilî İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara 2003, 57-59.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

kümlerinde içtihad geçersizdir.⁹² Bu imamet anlayışından kaynaklanan teberri akidesinin tezâhürü olarak, Ebû Bekir ve Ömer'in asla hiç imam olmadıkları, ancak sadece gâsıp oldukları sonucu çıkar. Aynı zamanda sahabenin Peygamberin emrini yerine getirmediği ve bu nedenle mânen kâfir oldukları düşünülmüştür. Buna göre Râfızî bakış açısı, şeyhaynin hareketlerini küfürle eşdeğer kabul etmiştir.⁹³ Bu bağlamda Hz. Ebûbekir'le Hz. Ömer ve diğer sahâbe hakkında ta'n edici söylem ve kanaat taşımalarına özgü bir yergi sıfatı olarak Râfıza terimi kullanılmıştır.⁹⁴

Muhtelif asırlarda çoğunlukla Sünnî râvî ve müelliflerce "Râfıza" veya "er-Ravâfiz" isminin Şiîlere yönelik bir yergi ifadesi, kötüleme sıfatı olarak kullanılmasında⁹⁵ etkili hususun, ilk iki halifenin reddedilmesi ve sahâbeye karşı söz konusu teberri düşünceleri olduğu görülmektedir.⁹⁶ Sünnî müellifler tarafından Râfızîlere reddiye mâhiyetinde telif edilen çok sayıda eserde de bu düşünceleri eleştirilmiştir. Farklı fırka mensuplarınca, Râfızîliğe yazılan reddiye örnekleri de bunu ortaya koymaktadır.⁹⁷

Muhalik kullanımda Râfıza; Şeyhayn'e yani Hz. Ebûbekir'le Hz. Ömer'e ve sahabeye ta'n ve onlardan teberri edenlerin müşterek adı olarak⁹⁸ belirlense de, bu adlandırmanın kimler tarafından ne zaman yapıldığının tespitine imkan vermemektedir.

İkinci iddiaya göre, Esmâî'den yapılan nakilde Râfıza isimlendirmesinin sebebi, Zeyd b. Ali'yi terk etmeleri olarak gösterilmiştir.⁹⁹ Hz. Ali'nin ve diğer imamların kendi şialarını ihânet ve vefasızlıkla tavsif etmeleri gibi nedenlerle

⁹² Eş'arî, Makâlât, I, 89; Kummi/Nevbahî, Şîi Fırkalar, 98 (137.) dipnot.

⁹³ Dakake, 134.

⁹⁴ Ebû'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât, (319/931), **Kitâbu'l-İntisar ve'r-Reddu ala Râvendiyeh'l-Mulhid**, thk Albert N. Nâder, Beyrut 1957, 105; İbnu'l-Cevzî, 97, 106-107, 364; Makrîzî, II, 351.

⁹⁵ Eş'arî, *Makâlât*, I, 88-89; Ebû Hâtim er-Râzî, 271; Tritton, 23; Kohlberg, "Rafida", 387; Mustafa Kâmi'l eş-Şeybi, "Kelimetü "şiatü fi'l Lugat't-Tarihi, **Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti**, C. III/171-195, Trablus 1972, 172; W. Madelung, "Shiism", ER, XIII(1987), New York, 243; Watt, "The Rafidites", 116; Watt, "Islamic Political Thought" **The Basic Concepts**, Edinburg, 1968, 110.

⁹⁶ İmam Gazâlî, **Batınlığın İcyüzü**, çev. Avni İlhan, Ankara 1993, 22; Melhem Chokr, **İslam'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar**, çev. Ayşe Meral, İstanbul 2002, 201-202; Bilgi için İbnu'l-Cevzî, 364.

⁹⁷ Mu'tezilî Hayyât da "Râfızî"lerin; beş veya altı şahıs istisnası ile, bütün sahâbeyi "inançsız ve çok tanrıci" olarak iddia ettiklerini ileri sürer. Hayyât, 12, 100, 104.

⁹⁸ Şîi yazar Abdullah Feyyaz'a göre de, Ehl-i Sünnet'ten Şia'nın hasımlarının Râfıza isimlendirmesinin sebebi; kaynakların teyid ettiği gibi, onların Şeyhayn'in hilâfetinden dolayı kendi konumlarıyla ilgili sebepler içindir. Feyyaz, 74-75.

⁹⁹ Cevheri, III, 1078.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

onların Râfızî olarak isimlendirildikleri de ileri sürülmektedir.¹⁰⁰ Bilindiği gibi Zeyd'i terk ettikleri için "Râfızî" denilen bu Kûfeli topluluklar, selefleri olan Kûfelilerin daha önce Hz. Hüseyin'e yaptıkları gibi Zeyd'i ölüme terk etmişlerdi.¹⁰¹ Zeyd'in de; Hz. Ali'ye karşı Haricî isyanı ile Râfızî terk edişi karşılaştırdığı nakledilir.¹⁰²

Şii eserlerde de yer aldığı gibi, Hz. Ali, onun çocukları ve soyundan gelen kişilerin hemen hepsi kendi siyasî taraftarları tarafından genellikle zor durumda terk edilmişlerdir. Zeyd b. Ali'de de ortaya çıkan terk etme olayına, bu isimlendirme yapılmıştır.¹⁰³ Zeyd b. Ali'yi terk eden¹⁰⁴ Kûfeliler; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Muaviye¹⁰⁵ gibi Haşimî taraftarı hareketlere önce destek verip, sonra yalnız bırakmaları sebebiyle, hâinlik ve vefâsızlıkla kınanmışlardır. Muhtemelen bu nedenle Kûfeliler hakkında, "Kûfeli'den daha cimri; Kûfeli'den daha hâin ve vefâsız" deyimini kullanılmıştır.¹⁰⁶

Üçüncü iddiya göre Râfıza adlandırması; efdal varken, mefdûlün imametinin geçerliliğini benimsediğinden dolayı Zeyd b. Ali'nin veya Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in imametlerinin reddedilmesinden kaynaklanır. Zeyd b. Ali'nin söz konusu görüşe dayanarak Şeyhayn'in imametlerini benimsemesi dolayısıyla Zeyd'in imametini reddedenlere, bu nedenle Râfıza adının verilmiş olduğu ileri sürülür.¹⁰⁷ Şehristânî'ye göre, Zeyd b. Ali'nin mefdûlün imametini câiz gören görüşünü Kûfe Şiası işitince, Zeyd b. Ali'nin, Şeyhayn'den teberrî etmediğini anladılar ve onu, kaderiyle baş başa bırakarak terk ettiler. Zeyd'i terk edenler "Râfıza", olarak isimlendirildi.¹⁰⁸

¹⁰⁰ İhsan İlahi Zâhir, *eş-Şiatü ve't-Teşeyyû*, Lahor 1984, 270.

¹⁰¹ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara 1997, 344-346.

¹⁰² Kohlberg, "Rafida", 387.

¹⁰³ Bazı Şii eserlerden nakiller için Zâhir, *eş-Şiatü ve't-Teşeyyû*, 270; Neşet Çağatay-İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1976, 58.

¹⁰⁴ Taberî, IV, 204-205; Mes'ûdî, III, 217-218; Huleyf, 126.

¹⁰⁵ Huleyf, 124, 125, 127.

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbâr*, I, 311; Bağdâdî, *el-Fark*, 37; Gerlof Van Vloten, *Emeviler Devrinde Arab Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmet Hatipoğlu Ankara 1986, 49.

¹⁰⁷ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, I-III, çev. Zâkir Kadirî Ugan, İstanbul 1990, I, 498-500; Nevin Abdulhâlık Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1990, 218, 219 (152.) dipnot.

¹⁰⁸ Şehristânî, 181.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Zeydiyye'nin, Hz. Ali'den önceki halifelerin imametlerini meşrû sayan ve ayrıca sahâbeden hiç kimseyi de tekfîr etmeyen imamet anlayışındaki¹⁰⁹ "imametü'l-mefdûl", Zeydîliğin ana görüşlerindedir ve "Râfızî"lerle ayrılığın merkezi¹¹⁰ kabul edilmiştir.

Bazı yazarlara göre İmam Zeyd, dedesi Hz. Ali'yi sahabenin en faziletlisi olarak gördüğü halde hilâfetin Hz. Ebûbekir'e verilmesinin maslahat gereği olduğu görüşündeydi. Hz. Ali'nin, İslâm'ın ilk savaşlarında pek çok mensuplarını öldürdüğünün yanı sıra, sert ve şiddetli oluşu dolayısıyla, Kureyş onu asla kabul etmezdi. Bunun için sahabe yumuşak görüleni ve Kureyş'in kabul edeceğini seçti. O da Hz. Ebû Bekir idi. Böylece Zeyd, efdal varken mefdûlün imametinin câiz olduğu fikrini savundu.¹¹¹ Bazıları, Zeyd b. Ali'nin, "imamet el-Mefdûl"ün câiz olduğuna dair görüşünü, Vâsıl b. Atâ'ya öğrencilik yapmasıyla ilgili görür.¹¹²

Bu iddialara karşın Zeydiyye ile ilgili bir araştırmada da, Zeydî düşünce içerisinde yer alan "Efdal imam varken mefdulün imametinin meşru sayılması" prensibinin şekillenmesinde Zeyd b. Ali'nin etkili olmakla birlikte, özellikle Süleyman b. Cerîr ve Hasan b. Salih tarafından savunulan bu fikrin Ebû'l-Cârud Ziyâd b. Münzir ve onun çizgisini takip eden Yahya b. Hüseyin tarafından benimsenmediği belirtilir. Bu durumun söz konusu prensibin şekillenmesinde Zeyd b. Ali'nin etkisini tartışılır hale getirdiği ifade edilerek, Mu'tezile tarafından sistematik hale getirilen bu prensibin, Zeyd'in sahabe hakkındaki olumlu yaklaşımından hareket eden kişilerce bu haliyle Zeydî düşünceye uyarlanmaya çalışıldığı ileri sürülmektedir.¹¹³

Dördüncü iddiya göre Râfıza nitelemesi, Zeyd b. Ali'nin "başkaldırı" prensibini reddetmelerinden dolayı verilmiştir. İmâmî ve İsmailî rivâyetlere göre "İmam Zeyd", o dönem olduğu iddia edilen "nas" ve "tayin"i benimsememiş, başkaldırıcı prensip edinmişti.¹¹⁴ Zeyd b. Ali'nin Medine'ye gittiğinde Vâsıl b.

¹⁰⁹ Ahmed Mahmud Subhî, *Zeydiyye*, Kahire 1984, 570-571; Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004, 125-126; Nevin Mustafa, 217-219.

¹¹⁰ Subhî, *Zeydiyye*, 571; Zeydiyye'nin görüşleri konusunda geniş bilgi için Subhî, *Zeydiyye*, 15-598; Hişam b. El-Hakem'in "imamet el-mefdûl" ü savunanlara karşı *Kitâbu'r-Red alâ men Kale biimameti'l-Mefdul* isimli bir kitap yazdığı nakledilir. İbnü'n-Nedîm, 217-218.

¹¹¹ Câbirî, Muhammed Abid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 573.

¹¹² İbn Haldun, I, 499-500; Nevin Mustafa, 218.

¹¹³ Gökalp, 154.

¹¹⁴ Nevin Mustafa, 217-219 (152.) dipnot.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Ata'ya öğrencilik yapmasına ve Mu'tezile'den etkilenerek "başkaldırı"yı benimsemesine karşı çıkanlar, bu karşı çıkış sebebiyle Râfıza olarak adlandırıldılar. Bunlar, imamlar silsilesini Ali b. Hüseyin Zeyn'el-Âbidîn'den Muhammed Bâkır'a getirerek devam ettirenlerdi.¹¹⁵ Yine Nevin Mustafa'ya göre, Zeyd b. Ali'nin ayaklanması ve yaptığı bu eylemle, imameti kardeşi Muhammed Bâkır ve onun oğlu Ca'fer es-Sâdık'tan gasbettiği iddia edilerek kendi imameti için biat istemesine karşı çıkıldı. Zeyd kendini savundu, bu ithamı reddetti ve kardeşi Muhammed Bâkır ile babası Ali b. Hüseyin Zeyn'el-Âbidîn'in kendilerinin imameti için davette bulunmadığını, imametın "başkaldırı" ve savaştan kaçanların değil, zâlim imamlarla savaşanların hakkı olduğunu ileri sürdü.¹¹⁶

Zeyd b. Ali, imamın kendi için biate çağırarak meydana çıkmasının şart olduğu hususunda kardeşi Muhammed Bâkır ile münazara eder. Muhammed Bâkır bu takdirde biate çağırarak meydana çıkmadığından dolayı babaları Zeyn'el-Âbidîn'in imam sayılmaması icabettiğini söyleyerek onu susturduğu nakledilir.¹¹⁷ Diğer taraftan, Zeyd'in katlinden sonra, Ca'fer es-Sâdık amcasına saygısını ifade ederek sadece, "Zeyd bizim en iyimizdi ve seyidimizdi" diye söylediği nakledilir.¹¹⁸

Zeyd b. Ali'nin ayaklanmasında kitaba ve sünnete bağlılık, zayıfları savunma, "atâ" (maaş ve ödenek) sı kesilenlere yeniden "atâ" bağlama, hak edenler arasında "fey"i âdil bir şekilde bölüştürme, uzak yerlerdeki mücâhidleri geri getirme ve Peygamber sülâlesini koruma esasları dile getiriliyordu.¹¹⁹ Emevîlere karşı yürütülen ve içinde farklı eğilimleri barındıran Kûfe siyasî muhalefet hareketince, "Muhammed ailesinin hilâfete daha layık oldukları anlayışıyla iktidara

¹¹⁵ Nevin Mustafa, 219, 242. "İ'tizâl"e girişi ve "başkaldırı"yı benimsemesinin, kardeşi Muhammed Bâkır ve onun oğlu Ca'fer es-Sâdık'la ihtilafının sebebi olduğu iddia edilir. Nevin Mustafa, 242-243.

¹¹⁶ Nevin Mustafa, 243.

¹¹⁷ İbn Haldun, I, 499.

¹¹⁸ İmâmî kaynaklarda yer aldığı önemli konumları için Cefrî, 266.

¹¹⁹ Abdulaziz Dûrî, **İslam İktisat Tarihine Giriş**, çev Sabri Orman, İstanbul 1991, 67; Aynı zamanda ehl-i Beyt adına hareket eden Muhtar ve sonrasındaki Şii olmayan Haris b. Süreyc'in isyanına kadar mevâlinin desteğini alan her harekette, sloganlaştırılmış şekliyle mevâlinin "zayıf" ve "ezilen" durumu vurgulanarak, eşitlik sağlanmasına yönelik çağrılarda bulunularak mevâlinin desteği de hedeflenmiştir. Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 67; Ayrıca Nevbahtî, 32; Vloten, 27 vd. ; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 54, vd; Çeşitli kaynaklarda yer alan rivâyetlere göre, "Râfıziler", Hz. Ali'nin Araplarla mevâlî arasında ayırım gözetmediğini söylerken, Hz. Ebû Bekir ve özellikle de Hz. Ömer'in, Arap-mevâlî arasında eşitlikçilik karşıtı davranışlarda bulduklarını iddia etmişler ve onlar hakkında bu çeşit rivâyetlerde bulunarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i eleştirmişlerdir. Yakubî, Tarih, II, 183; Câhuz, **Osmâniye**, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut 1954, 211, 212, 216-217 vd.; Chokr, 243.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

gelmesi" şeklinde formüle edilebilecek bir "parola" kullanıldı. "Haşimîler" etrafında hilâfet arayışını besleyen siyasî ve fikrî argümanlarla kitlelere verilen mesaj bu istikametteydi.¹²⁰

Bize ulaşan ilk metinlerden olan Kumeyt b. Zeyd el-Esedî'nin (126/743-4) "*el-Haşimiyât*"ı Zeyd b. Ali'nin başkaldırısı açısından, dönemin eğilimlerini ilk elden ifade eden önemli bir kaynaktır. Beni Haşim'i öven ve Beni Ümeyye'yi kötüleyen şiirleri ile meşhur Kumeyt, Ehl-i Beyt'in şâiri olarak bilinmekteydi. Kendisine destek isteyen Zeyd'in isyanına katılmamıştı. O, "Râfızîlerin" ileri sürdüğü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşünceleri sebebi ile değil, Kûfelilere güvenilmeyeceği ve isyan sırasında desteği bırakacakları tahmininde bulunması sebebiyle katılmamıştı. Fakat yine de bu harekete katılmaması sebebiyle kendisini ayıplamış ve üzüntüsünü dile getirmişti.¹²¹ Bir araştırmaya göre Kumeyt, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncelerinde Zeyd ile aynı görüştedir, her ne kadar Zeydî olduğu belirtilse de Zeydî değildir.¹²² Kendi döneminde kendisine "turâbî" adlandırması yapıldığını ifâde eder.¹²³ Râfızî nitelemesinin kullanılması ile ilgili bilgi Haşimiyât'ta geçmez. Yalnız bu zümreler arasında Zeyd'in tavrında olduğu gibi ilk iki halife hakkında olumlu ve olumsuz kanaatlere sahip iki eğilimin varlığı görülmektedir. "*el-Haşimiyât*" gibi diğer ilk metinlerde de belli fikir mensuplarına yapılan "Râfıza" nitelemesine rastlanmaz.

"Râfıza" teriminin Zeyd b. Ali'nin isyanı öncesi dönemde kullanıldığına dair açık bir delil yoktur. Yukarıdaki rivayetlere göre bu kavramın, her halükarda hicri II. asrın ilk yarısında kullanıldığı söylenebilir.

¹²⁰ Zeyd'in, Ca'fer es-Sâdık'ın nakli ile "er-rızâ min Âl-i Muhammed"e daveti ile ilgili Feyyaz, 26 (*El-Vesâil, Kitâbu'l-Cihâd*'dan naklen); Bu parolanın daha sonra, 126/743 yılında Abdullah b. Muaviye hareketinde kullanılması ile ilgili Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Makâtîlu't-Tâlibiyyîn, 165,167; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, **Kitâbu'l-Agânî**, thk. A. Azbâvî-A. Matar, Beyrut trz., XII, 228-229; Kendi hakim olduğu bölgede bastırıldığı paraların üzerine yazdırıldığı kaydedilen "De ki: Ben buna karşılık sizden sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." (Şûrâ, 42/23). âyeti ile kastedilen Peygamberin yakınları olarak Ehl-i Beyt'e kendisinin de dahil olduğu bir Haşimoğulları mücadelesi yürütüldüğü açıktır. Ayrıca, Abbasî hareketinde de kullanıldığına dair bilgi için Taberî, IV, 321.

¹²¹ Geniş bilgi için İbrahim Sarıçam, "Kumeyt b. Zeyd el-Esedî ve Haşimiyâtı", I-II", **AÜİFD**, XXXVI (255-296) 281-282, 290

¹²² Sarıçam, "Kumeyt b. Zeyd el-Esedî ve Haşimiyâtı I-II", XXXVI (255-296) 292-293; XXXVII, 201-232, 205-206, 223-224

¹²³ İbrahim Sarıçam, "Kumeyt b. Zeyd el-Esedî ve Haşimiyâtı I-II", XXXVII, 213.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

4. Râfıza Adlandırmasına Dair İmâmîyye Kaynaklı İddialar

Bazı İmâmî müelliflerin, terimin ilk ortaya çıkışı ile ilgili değerlendirmeleri de dikkat çekmektedir.

“İmamiyye'nin Teşekkül Süreci” ile ilişkili bir çalışmada, İmamî kaynaklarda en geç 260/873'lü yıllardan itibaren kendilerinin Râfıza olarak adlandırıldıklarının tespit edilebildiği belirtilir. Bu tespitlere göre, Râfıza kavramı geçmişe dönük olarak kullanılmaktadır. Ancak önemli bir ayrıntı, bu eserlerde kullanılan Râfıza ifadeleri müelliflerin kendilerine ait değildir, daha ziyade muhaliflerine izafe ettikleri ifadelerde bu kavram geçmektedir.¹²⁴

Terimin ortaya çıkış sebebi ne olursa olsun, bu sıfatın kendilerine yönelik bir yakıştırma olarak ilk kullanıldığı zümrelerin, kullanıldığından beri Râfıza adlandırmasını kendilerine yakıştırmadıkları nakledilmektedir.¹²⁵ Şûilerin Râfızâ terimine genellikle karşı çıkmakla kendilerini asla “Râfizîler”¹²⁶ olarak isimlendirmedikleri ve bu yaftadan bir kaçış gayretinin ortaya konduğu görülmektedir.

Bazı İmamî kaynaklarda geçen rivayetlerde görüldüğü gibi, muhtemelen bu isimlendirmeyi kendilerinden uzaklaştıramayacaklarının anlaşılması üzerine bazı İmâmî müellifler, Râfıza kullanımını kendi lehlerine çevirmeye çaba göstererek, kavrama meşrûiyet kazandırmaya çalışmışlardır. Muhalifleri tarafından Râfıza adlandırmasının olumsuz anlamları ısrarla vurgulanmasına karşın, bazı İmâmî müelliflerin kendi konumlarını meşrû söylemlerle niteleyerek yücelttikleri, hatta uygun anlamlar yükleyerek Râfıza kavramını aynen benimsedikleri görülmektedir.

Watt, Râfıza teriminin, kişilerin kendilerince mütemadiyen kullanmadığı bir lakap olduğunu¹²⁷ belirtmesine karşın, “İmâmîyye Şiası Geleneğinde “Râfizî” Terimi” üzerine bir makale yazan Etan Kohlberg'e göre, bazı İmâmî metinlerin açıklaması bunun doğru olmadığını ortaya koyar. Bu metinlere göre, Râfıza terimini çok geçmeden şeref pâyesine çeviren İmamîler, Râfıza'nın Şia karşıtları tarafın-

¹²⁴ Metin Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, (AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2004, 16. İmâmîyye de ilk kullanımına dair örnekler için Bozan, 16.

¹²⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, 271; Watt, “The Rafidites:...”, 117; İmamî bir yaklaşım için Abdülemir es-Şami, *Tarihu'l-Fırkatî'z-Zeydiyye*, Necefü'l Eşref, 1974, 33-37.

¹²⁶ Friedlander, “The heterodoxies of Shiites in the Presentation of Ibn Hazm”, *JAOS*, 29 (1908), 138 (1) dipnot.

¹²⁷ Watt, “The Rafidites:...”, 119.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

dan icat edilmiş hakaret içeren bir lakap olmaktan ziyade, gerçekte Allah tarafından Şiîlere verilen bir şeref olduğunu vurgulamışlar, “Rafz”ın Ehl-i Beyt’in hakkını arayan, hak gasbına itiraz eden bir tutku olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁸ Bu ismi taşıyanlarca “Râfizî” terimine övücü bir anlam verildiğine dikkat çeken belki de ilk mezhepler tarihi yazarı Ebû Hâtim er-Râzî idi.¹²⁹

“Râfıza adlandırması, İmâmiyye için de hakaret amaçlı ve küçük düşürücü yaygın bir lakap haline dönüşmüş şekli ile muhaliflerce kullanılmıştır.¹³⁰ Buna karşı duyulan tepkinin farklı bir tezâhürü olarak belli bir dönemde bu isimlendirmenin İmâmî müelliflerce sahiplenilmiş ve savunulmuş olması anlaşılabilir bir gelişmedir. Esasen, fırkaların süreç içerisinde, siyasî meselelere din referanslı meşruiyet kazandırma eğilimi genel bir durumdur. Kendilerinin “iman” ve “meşrûluğu”nu, başkalarının da “küfür” ve “gayr-ı meşrûluğu”nu vurgulayan bir dinî söylem ve uslûbu benimseyerek, karşıtları olarak gördükleri gruplara da aynı üslupla karşılık vermişlerdir. Bu bağlamda, bazı İmâmî müellifler, “Râfizî” isimlendirmesini zamanla kabullendiler ve bu lakabı kendilerine yönelik zemedici kullanımından temize çıkarmak için yeniden yorumladılar, merdut anlamından makbul ve meşrû anlama dönüştürme faaliyetine giriştiler.¹³¹ Nitekim bir rivayette, bu ismi, bâtilı ve yalanı terk edip Hakka tabi olmalarından dolayı aldıklarını ifade etmişlerdir.¹³²

Kohlberg’in tespitlerine göre, İmâmiyye Şiası kaynaklarının elde mevcut en eski eseri muhtemelen Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî’nin (274-280/887 /893) *Kitâbü’l-Mehâsin*’idir. Bu kitabın, *Kitâbu’s-safve ve’n-nûr ve’r-rahme* diye isimlendirilen dördüncü bölümü, beşinci ve altıncı imâmlar olan Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’a atfedilen *Râfizî* kavramıyla ilgili bazı açıklamalar içermekte ve onların râfizî olmayı benimsedikleri rivâyetlere yer verilmektedir. “Râfıza” terimine saygı anlamı yüklemeyi hedefleyen genel ifadelere ek olarak, bu terimi farklı bir tarihsel kalıba sokma teşebbüsleri de yapılmıştır.¹³³

¹²⁸ Chokr, 201.

¹²⁹ Ebû Hâtim er-Râzî, 270-271; Geniş bilgi için Kohlberg, “İmâmiyye Şiası Geleneğinde “Râfizî” Terimi”, 117-124.

¹³⁰ Bozan, 16.

¹³¹ İmâmî bir yaklaşım için Abdülemir es-Şami, *Tarihu’l-Fırkati’z-Zeydiyye*, Necefî’l Eşref, 1974, 33-37.

¹³² Ebû Hâtim er-Râzî, 271; Bozan, 16 (Muhammed b. Hasan b. Ferruh Saffâr (290/902), *Besâiru’d-Derecât el-Kübrâ fi Fedâilî Âl-i Muhammed*, Kum 1374, 169’dan naklen).

¹³³ Etan Kohlberg, “The Term “Rafida” in Imâmi Shi’i Usage”, *JAOS*, 99, (1979), New Heaven, 677.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

“Râfıza” meselesinin geçmişe bakan yönü, Hermes ve Ahnuh (Enoş) diye de bilinen İdris hakkında İmâmî-Şîî bir açıklamada ortaya çıkmaktadır. Bu izaha göre İdris, Kâbil’in soyundan gelen kafir ve zalim bir hükümdar olan Biwarasb’ın döneminde yaşamıştır. İşte bu zorba hükümdarı terk eden ve kendisini İdris’in taraftarları arasında sayan kimseler “Râfıza” diye isimlendirilmişlerdir.¹³⁴

Yine Ebû Hâtim er-Râzî, “Râfıza”nın, bazı imamlarına atfen naklettikleri bir rivâyeti aktarır. Bu rivâyete göre, Hz. Musa’nın ümmetinde hak üzere olan bir topluluk vardı. Onlara “Râfıza” olarak lakap veriliyordu. Onların sünneti, Resûlullah’ın, “Benî İsrâîl’de olan şey benim ümmetimde vâkî oldu” ifadesiyle de belirtildiği gibi Râfıza’da ortaya çıkmıştır.¹³⁵

İmâmiyye’nin bu şekilde davranması olağandışı değildir. Çünkü belli bir inancın geçerliliğini ispat etmek için, gerçeğin nakledilmesi veya –bu durumda olduğu gibi- sahte kutsal metinlerin uygulanması Sünnîler ve Şîîler arasında benzer şekilde kullanılmıştır. Ayrıca orijinal kutsal metinde “Râfıza” kelimesinin geçtiği bir âyetin varlığı tartışılmıştır. Fakat bu kelime Şianın görüşüne göre, Şia’nın veya İslâm’ın düşmanlarıncı daha sonra silinmiştir. Firavun’u reddeden bu kimseler ile İmâmiyye Şiası arasındaki benzerlik ilginç ayrıntılara götürülmüştür. Örneğin yukarıda zikredilen Şîî rivayetin bir versiyonunda Muhammed Bâkır şunu açıklamıştır: “Firavun’un taraftarlarından yetmiş kişi Firavun’u terk etti (rafedû) ve Mûsâ’ya gitti; Mûsâ’nın taraftarları arasında kendilerinden daha fazla Hârûn’a sevgi ve muhabbet besleyen hiç kimse yoktu.” Mûsâ’dan ziyade Hârûn’a vurgu yapılması bu düşünceyi göstermektedir. Çünkü çok iyi bilinen İmâmî-Şîî rivayetlerden birine göre, Mûsâ’ya göre Hârûn’un durumu ne ise Hz. Muhammed’e göre de Ali’nin durumu öyledir. (Ancak şu kadar var ki Ali bir peygamber değildir), hem Hârûn hem de Ali halef ve vasîdir.” “Râfizî taraftarlığı” diye isimlendirilen hususun Hârûn’a bağlılığa vurgu yapmak suretiyle Muhammed ile Ali arasındaki paralellik aşikar olmaktadır.¹³⁶ Musa’ya nazaran Harun’un, Peygamber’e nazaran Ali’nin pozisyonunu eşitleyen meşhur İmâmî geleneğin yansımada bu terimin kullanıldığı da görülmektedir. Bu rivayetlere göre “Râfıza” olarak isimlendirilenler, Şia’nın taraftarları gibi zalimliği reddeden-

¹³⁴ Kohlberg, “The Term “Rafida” in Imâmi Shi’i Usage”, 678.

¹³⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, 271; Geniş bilgi için Kohlberg, “The Term “Rafida” in Imâmi Shi’i Usage”, 677.

¹³⁶ Kohlberg, “The Term “Rafida” in Imâmi Shi’i Usage”, 677-678.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

lerdir. Hz. Ali'nin taraftarlarına isim olarak verilmekle birlikte, orijinal anlamıyla altın buzağıya tapınanlarca Hârûn ve taraftarlarına yönelik "Râfıza" teriminin kullanıldığı ileri sürülmüştür.¹³⁷

Şimdiye kadar tartışılan rivayetlerde ilk "Râfizîler", gerçeği kavradıklarında Firavun'u reddetmek hususunda yeterli cesareti gösteren Mısırlılardır. Fakat başka bir rivayete göre bu adamlar Mısırlı değil, Firavun'un dinine girmiş (veya Mısır'da doğmuş) İsraililerdir. Hatalarının farkına vardıldıktan sonra önceki dindaşlarına katıldılar ve Allah'ın kullarının en samimisi olduklarını gösterdiler.¹³⁸ Şu halde Firavun'un taraftarları geçmişteki ve günümüzdeki bütün Râfizîlerin düşmanıdır. Böylece Kur'an'da zikredilen Mûsâ ve Hârûn, Muhammed ve Ali'nin ilk örneği oldukları gibi, aynı şekilde Kur'an'da zikredilen Firavun ve Hâmân, Şiîliğin en kötü düşmanlarının temsilcileri olmuşlardır. Bu düşünce, el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî (180/796 sonrası) tarafından nakledilen isimsiz bir eserde açıkça ifade edilmektedir. Burada Mufaddal, Ca'fer es-Sâdık'a, imâmın mehdî olarak dönüşüyle (*ric'at*) alakalı bazı sorular yöneltir. Bir sorunun cevabında Ca'fer, "Mehdî ortaya çıktığı zaman ahit gerçekleşmiş olacaktır" şeklinde aşağıdaki paragrafı açıklar: "Biz, o ülkedeki güçsüzlere ihsanda bulunmak, onları dünyaya örnek şahsiyetler (*eimmeten*) yapmak ve ülkeye onları varis kılmak, onlara dünya hakimiyeti vermek; Firavun'u, Hâmân'ı ve onların ordularını ise korktuklarına uğratmak istiyorduk." (Kasas 28/ 5-6) Bu ayette geçen "o ülkede ezilenler (*ellezîne's-tüz'ifu*)" ifadesi Şiaya işaret etmektedir. Firavun ve Hâmân ise, Ca'fer tarafından, Ebû Bekr ve Ömer'e nispet edilerek tefsir edilmiştir. Aynı düşünce – daha az vurgu yapılmış bir şekilde olsa da- Ali b. İbrahim el-Kummî'nin (ö.307/719) tefsirinde görülmektedir. Öyle ki burada "Firavun, Hâmân ve onların orduları" ifadesi "Muhammed soyunun (âl-i Muhammed) haklarını zorla gasbedenler (*ellezîne ğasabû âl Muhammed hakkahum*)" diye tefsir edilmiştir. Bu tefsire göre bu Kur'an kıssası bir giriş olarak anlaşılmalıdır. Aynı şekilde Firavun, Allah'ın yardımıyla Mûsâ tarafından cezalandırılincaya kadar İsraililere karşı suç işlemiştir. Ehl-i Beyt de haksızlığa uğramış ve düşmanları tarafından öldürülmüştür. Fakat Mehdi'nin *ric'at* zamanında bu dünyaya dön-

¹³⁷ Kohlberg, "Rafida", (el-Amilî el-Beyâdî, *es-Sirât el-Müstakîm ilâ Müstehkî't-Takdîm*, Tahran 1384, 323'den naklen) 387.

¹³⁸ Kohlberg, "The Term "Rafida" in Imâmi Shi'i Usage", 677-678.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

düğünde intikam alınacaktır. Başka bir ifadeyle, İsraililer ve İmâmîler, yani bütün râfîzîler, Firavun/ Ebû Bekir ve Hâmân/ Ömer formundaki kötülüğü reddettiler, zulme ve ölüme göğüs gerdiler ve böylece zafer elde ettiler, ya da gelecekte kesin bir zafer ümit edebilirler.¹³⁹

Ebû Hâtîm er-Râzî, Mûsâ şeriatının İbranca yazılmasından dolayı, Râfıza şeklinde bir Arapça kelimeyle muhtemelen İsraililere işaret edilmediğini belirterek, Râfızanın yukarıda nakledildiği gibi, Musa'nın ashâbına dayandırdıkları rivayetle ilgili iddialarının hata olduğunu ileri sürer.¹⁴⁰ Buradan Ebû Hâtîm er-Râzî'nin kendini ve dolayısıyla bağlı bulunduğu İsmailîliği Râfîzi olarak mütalaa etmediği sonucunu çıkarmak mümkündür.¹⁴¹

Şeyh Müfîd, Şianın Râfızâ olarak isimlenmesinin sebebi konusundaki görüşünü; İmam Sâdık'a nispet edilen bir hadîse dayandırarak açıkladı: Rivâyete göre Ebû Basîr Yahya b. el-Kasım el-Esedî kendisine şikayet ettiğinde İmam Sâdık şöyle dedi: "Bizler, bir fırlatılışla reddedildik, bizim ortaya çıkmamız onun için bozguna uğradı, bizim yüreğimiz onun için öldü, yöneticiler bizim kanımızı onunla helal kıldı, onların fukahası onun rivayet ettiği bir hadîsde, onlar şunu dediler": Bunun üzerine İmam Sâdık: "Râfızâ mı?" dedi, ben de "evet" dedim. İmam Sâdık: "Hayır vallahi onlar sizleri isimlendirmediler, bilakis Allah sizleri isimlendirdi" diye ifade etti...İmam, Ebû Basîr için, bunu ispat etti ki, İsrailoğulları firavunu terk ettiler ve Musa'yı izlediler. "Allah Musa'ya, Tevrat'ta bu ismi onlara ispat ettiğini vahyetti, şüphesiz ben onlara hîbe ettim. Sonra Allah bu ismi sakladı tâki onunla sizi isimlendirdi, çünkü, Firavun, Hâmân ve onların ordularını terkettiniz ve Muhammed ve âl-i Muhammed (Muhammed soyu)'e uydunuz....."¹⁴²

Abdullah Feyyaz'a göre, Râfıza ile ilgili söylenenlerden şu sonuçlar çıkmaktadır: Şeyh Müfîd'in söz konusu hadîsi zikretmesindeki gayesi; hasımları tarafından aşağılanan "âl-i Muhammed"'in dostları olan Şia ile, Firavun tarafından Allah için taatları sebebiyle keder veren şeylere maruz bırakılan Hz. Musa'nın ashâbı arasında karşılaştırma yaparak, sıkıntıya katlanma ve tahammül

¹³⁹ Kohlberg, "The Term "Rafida" in Imâmi Shî'i Usage", 678.

¹⁴⁰ Ebû Hâtîm er-Râzî, 271.

¹⁴¹ Bozan, 16.

¹⁴² Feyyaz, 74 (Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-'Ukberî el-Bağdâdî (413/1022-23) *el-İhtisâs*, Tahran 1379/, 104-105'den naklen).

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

etmenin benzerliğini ortaya koymaktır. Şia uleması da Şeyh Müfid gibi benzer karşılaştırmalara başvurmuş, Hz. Hüseyin'in katlini Hz. Yahya'nın öldürülmesine teşbih etme gibi örnekler vermişlerdir.¹⁴³

Burada ifade edilen birkaç örnek, İmâmiyye anlayışında "Râfıza" kelimesinin aşağılayıcı kötü anlamından özel övgü ifade eden bir isme dönüşmesinin keyfiyetini göstermesi bakımından yeterlidir.

Siyasî bir hareket olarak başlayan Ali taraftarlığının, tabiatıyla İslâm toplumunda, zamanla pek çok etkilerle din referanslı meşruiyet kazanma temayüllerini de açığa çıkarması kaçınılmazdı.¹⁴⁴ Siyasî bir adlandırmanın zamanla dinî bir karakter kazanma sürecini de gösteren bu gelişmeler, etki-tepki şeklinde tezâhür eden bir sonuçtur. Râfızî tutum olarak ortaya çıkan tavır ve söyleme karşın, muhalif tavrın Râfızî isimlendirmesine yüklediği zemmedici anlam, karşı tarafta dinî bir şeref sıfatına dönüştürülmüştür. Râfızîliğin, muhaliflerce hadîs rivâyetleriyle kötülenmesi, karşı tarafın da kavramla şeref pâyesi olarak dinî delillendirme yoluna gitmesi yani Râfıza isimlendirmesine dinî meşrûiyet kazandırılmaya çalışılması, bu kavram üzerinden yapılan mücadelenin boyutlarını da göstermektedir.

Rafızâ adlandırmasının kaynağına dâir ifade ettiğimiz yaygın tezlerin dışında da konuya ilişkin bazı iddialar, kimi eserlerde yer almaktadır:

1. Hz. Peygamberin vefatını müteakip kırk bin sahabînin, Hz. Ebûbekir'e biat etmesi üzerine, Hz. Ali ile on yedi arkadaşının biat etmemesi ve diğerlerinin "bizi terk ettiler" manasında Râfızî demelerinden neş'et ettiğini ve bu on yedi şahsında diğerlerine, "Ebûbekir'i nasb ettiler, Peygamberin vasiyetini tanımadılar" manasına gelmek üzere "Nâsıblar" dediklerini¹⁴⁵ ileri süren iddia.

2. Hz. Ali'den nakledilen bir rivâyete göre, "Âhir zamanda kendilerine Râfızâ denilen bir topluluk çıkacak, onlar Hz. Ali'nin şiası olmadığı halde, onun şiası olduğunu iddia edeceklerdir. Bunun delili, onların, Hz. Ebûbekir ve Hz.

¹⁴³ Feyyaz, 74-75.

¹⁴⁴ Hasan İbrahim Hasan, "Aspects of Shi'ah History", MW, XLVII/IV(1957), 271.

¹⁴⁵ Hayati Ülkü, **İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul 1980, 51, 65 (*Debistanı Mezâhib, Dürrü Akaid'i Şîyan* bahsinden naklen).

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

Ömer'i kötülecek olmalarıdır. Her nerede onlara rastlanırsa, müşrik olduklarından şiddetle öldürülmelidirler"¹⁴⁶ şeklinde yer verilen iddia.

3. Zeydiyye dışındaki diğer Şia'nın, özellikle İmâmiyye Şiası'nın Zeydiyye'yi reddettiği ve bu yüzden Râfıza ve Râvâfız olarak adlandırıldığını ileri süren¹⁴⁷ iddia gibi birtakım yaklaşımlar yanında bazı görüşlere de yer verebiliriz.¹⁴⁸ Ancak Rafızâ adlandırmasının muhtemel kaynağına ilişkin bütün bu tezlerden, tarihsel sürece ve Râfızîliğin görüşlerine uygun düşecek yaklaşımın tespit edilmesinde önemli bir nokta, Rafızâ adlandırmasının ilk defa hangi zaman diliminde kullanıldığının tespiti, yani terimin tarihlendirilmesi meselesidir.

B. RÂFIZA ADLANDIRMASININ İLK KULLANIMININ TARİHLENDİRİLMESİ

Bazı kaynaklarda, ilk siyasî olaylarda Hz. Ali taraftarları olarak ortaya çıkanlar için önceleri "*Ehl'ül-Irak*", "*Şî'atu Ali*",¹⁴⁹ "*Aleviye*" (Alevîler) gibi isimlendirmelerle birlikte, Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye lakab olarak verdiği "*Ebû Turab*" dan dolayı zaman zaman "*et-Turâbiyye*" de denildiği kaydedilmiştir.¹⁵⁰ O günün şartlarında Beni Ümeyye şiasına mukabil, Emevilerden nefret ederek Haşimoğullarına meyleden ve onların hilâfete Emevilerden daha hak sahibi ve

¹⁴⁶ İbnu'l-Cevzî, 102.

¹⁴⁷ Nevin Mustafa, 219

¹⁴⁸ Araştırmaya değer gördüğümüz bir husus da; Kûfeli Revâfid ile Râvâfız arasında, kelimenin değiştirilerek kullanımından kaynaklanan bir ilişki olup olmadığıdır.

17/638 yılında askerî amaçla kurulan Kûfe'ye ilk yerleşenler: Adına "ehlu'l-eyyâm" denilen Yermük ve Kadisiye savaşına katılanlar, sadece Kadisiye savaşında yer almış kendilerine "ehlu'l-Kadisiyye" denilenler; bunların dışında diğer savaşlara katılanlardan Kûfe'ye gelen "Mukatîle er-Revâfid" olarak isimlendirilenlerdi. Bunların önemli kısmı daha sonraki dönemlerde Kûfe'ye yerleşen Yemen kabilelerinden idi. Ehlü'l-Eyyâm ile er-"Revâfid" denilen kimseler arasında zaman zaman çekişmeler yaşanmakta idi. Çekişmenin temelini ekonomik eşitsizlik, yani atâ ödemeleri oluşturmaktaydı. Hz. Osman döneminde, bu iki kesim arasındaki çekişmenin kendini gösterdiği, sefih bir topluluk olarak kabul edilen, bu "er-Revâfid" in oluşturduğu kabilelerin Hz. Ali'nin evladı yanında yer aldığı nakledilir. Cefrî, 110-111; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadârilîğe Kûfe*, Ankara 2001, 217, 291-292.

¹⁴⁹ Cefrî, 95; Ayrıca "*Şî'atu Ehl'il-Beyt*", "*Şî'atu Âl'i-Muhammed*" gibi diğer kullanılan terimler ve kullanıldığı anlamlar için Cefrî, 96-97.

¹⁵⁰ Câhız, Osmâniye, 19; Muberrred, III, 1098; Taberî, III, 233; İbn A'sam, V-VI, 165; Mes'ûdî, III, 102-103; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Makâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 26; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Agânî*, IX, 22; Sarıçam, *Hâşimiyyât II*, XXXVII, 213; "Alevî" kullanımı ile ayrıca Hûfî, 29.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

lâyık olduğuna inanarak¹⁵¹ dostluk ve taraftarlığını yayanlar *Âl-i Muhammed Şiası* olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁵²

Emevî yönetim ve siyaset anlayışına muhalif olan ve Haşimîler adına mücadele eden oluşumlar, sırasıyla Sebeiyye, Muhtariye, Haşebiyye, Keysâniye gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Bunlar, hilafet sıralamasında Hz. Ali'yi, başlangıçta Hz. Osman'ın, daha sonraları ise Hz. Ali'nin hakkını "gasb" etmekle suçladıkları ilk iki halifenin de önüne geçirilmesini savunan kimselerden oluşuyordu. Hicrî I. Asır ve akabinde "Sebeî" teriminin,¹⁵³ Hicrî II. asrın belli bir döneminden itibaren de "Râfızî" teriminin "ilk Şiî" eğilimler için bir kötüleme sıfatı olarak yaygın bir şekilde kullanılan nitelemeler olduğu görülmektedir.

"Sebeî" kavramı, *Salim b. Zekvan'ın Sîresi*'nde Hz. Osman karşıtlığı için kullanılırken,¹⁵⁴ *Kitabu'l-İrcâ'* da, teberrî fikrine sahip olan Sebeîleri red mahiyetinde, ilk üç halifenin aleyhtarlığını da içine alan anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁵ Bu dönemde "Sebeiyye", Muhammed el-Hanefiyye ve Ebu Haşim (98/716) adına ortaya çıkan ve ilk üç halifeyi tekfir eden kimseler için kullanılan bir adlandırma idi.¹⁵⁶ Muhalifler tarafından bir kötüleme sıfatı olarak Muhtariyye yerine, âdetâ Muhtariyye ile eş anlamlı olarak kullanıldı.¹⁵⁷ Bazı müelliflerin, Keysâniyye'yi Sebeiyye'den saymaları da bu sebeple olmalıdır.¹⁵⁸ Zührî (124/742) de İbnü'l-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in Sebeiyye hadislerini toplamakta olduğunu söylerken bu hususu teyit etmiş olur. *Kitabu'l-İrcâ'* da Muhtar'a bağlı olan, fakat henüz Keysaniyye veya Muhtariyye olarak zikredilmeyen, Sebeiyye diye adlan-

¹⁵¹ Haşimîler adına mücadele yürütülmesi ile ilgili İbn Kuteybe, *Maârif*, 90; Nevbahtî, 35; Mes'ûdî, III, 243-244; Ebû Hâtim er-Râzî, 298. Eş'arî, Makâlât, I, 97; Sarıçam, Emevî-Haşimî İlişkileri, 359-360.

¹⁵² "er-Rıza min Âli Muhammed" (Âli Muhammed'den razı olunan bir şahsa) parolasının kullanılması ile ilgili Taberî, IV, 321; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Makâtîlu't-Tâlibiyyîn, 165,167; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Kitâbu'l-Agânî, XII, 228-229.

¹⁵³ Minkari, Nasr b. Müzâhim (212/827), **Vak'atu Siffin**, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut, 1990, 86; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, I-IX, Beyrut trz., VI, 275; Dineverî, 150; Taberî, II, 650, III, 228; Mes'ûdî, III, 102; Makrûzî, II, 362; Wellhausen, **Arab Devlet ve Sukûtu**, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1988, 238; Wellhausen, **Siyasî Partiler**, 12-13-14-15; Wellhausen, **İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş**, çev. Fikret İşıltan, İstanbul 1960, 119-120; Cefrî, 263, 300; Hasan İbrahim, "Aspects of Shi'ah History", 271; Onat, Emeviler Devri Şiî Hareketleri, 54-55, 60; Geniş bilgi için Sıdk Korkmaz, **Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi**, Ankara 2005, 23-106.

¹⁵⁴ Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercümesi", 466-475.

¹⁵⁵ Kutlu, "İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ'", 323-324, 326-327; Sönmez Kutlu, **İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Ankara 2002, 36 (25.) dipnot.

¹⁵⁶ Kutlu Türklerin İslâmlaşması Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, 78.

¹⁵⁷ Taberî, III, 477; Wellhausen, **Siyasî Muhalefet Partileri**, 147.

¹⁵⁸ Malatî, 18-19.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

dırılan topluluklara, muhtemelen Sebeî unsurların sızmasından dolayı böyle bir isim verilmiş olabilir.¹⁵⁹

İlgili kaynaklarda tesbit edebildiğimiz kadarıyla muhaliflerlerce yapılan “Sebeî” nitelemesi, bir anlamda “Sebeyye” ismi ile nitelenen zümrelere atfedilen fikirlere özellikle ilk halifelerden teberrîye de işaret etmektedir. Bu adlandırma, muhtemelen siyasî bir karalama olarak o günün toplumunda yapıldığı gibi Hz. Ali taraftarlarından bazı zümreler için bir kötüleme rumuzu olarak kullanılmış olabilir.¹⁶⁰ “Sebeî” terimi, muhalifleri tarafından Şîî eğilim içinde bulunan gâlî unsurları da kapsayan bir terim olarak aynı kapsamda kullanılan “Râfîzî” teriminden önce kullanılmıştır.

“Haşebiyye” adlandırmasının, Muhtar es-Sakafî’nin ordusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden Kûfe mevâlisi hakkında, ellerinde silah olarak kısa sopalı taşıdıkları için aşağılayıcı bir tabir olarak kullanıldığı nakledilir.¹⁶¹ Muhtar es-Sakafî’nin ölümünden sonra da taraftarları zaman zaman farklı nisbetlerle *Muhtariyye*, *Sebeyye* ve *Keysâniyye* olarak da isimlendirilmişlerdir.¹⁶² İsimlendir-

¹⁵⁹ Vedâd el-Kâdî, Keysaniyye fi’ t Tarih, 127; Fığlalı, “Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, XVI(1997), 331; Onat, Emeviler Devri Şîî Hareketleri, 114.

¹⁶⁰ Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, 72; Sebeî nitelemesi ile ilgili geniş bilgi için İbn Sa’d, VI,275; Taberî, III, 477; Malatî, 18-19; Wellhausen, Siyasî Muhalefet Partileri, 147; Vedâd el-Kâdî, Keysaniyye fi’ t Tarih, 127; Fığlalı, “Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye”, 331; Fığlalı, Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri, 286-301; Onat, Emeviler Devri Şîî Hareketleri, 114; Kutlu, Türklerin İslâmlaşması Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, 78.

¹⁶¹ İbn Kuteybe, Maârif, 267; İbn Sa’d, V, 101, V, 148, VI, 279; Belâzurî, V, 231, 242, 270,272; Taberî, III, 469, 472-473; Mes’ûdî, III, 106-107; Ebû’l-Ferec el-İsfehânî, Kitâbu’l-Agânî, IX, 15, 17,19; Makdisî, V, 133; İbnü’l-Esir, IV, 251; İbn Manzur, Lisânu’l-Arab, I, 351; Mustafa Öz, “Haşebiyye”, *DİA*, XVI(1997), 402. Diğer taraftan Zeydiyyeden Surhâb et-Taberîyye nisbetle “Surhâbiyye” adını alan fırkanın Haşebiyye diye de anıldığını, bunların Muhtarla birlikte isyan ettiklerinde, yanlarında sopadan başka silah bulunmadığı için bu ismi aldıkları söylenirse de bu doğru değildir. Zira Muhtar, Zeydiyye’nin kurucusu Zeyd b. Ali’nin doğumundan önce vefat etmiştir. Hakkında bilgi bulunmayan Surhab et-Taberî ise Muhtemelen Hasan b. Zeyd zamanında Taberistan da faaliyet gösteren Surhab ile aynı şahıstır. Onun mensuplarına kullandıkları silah dolayısıyla mı, yoksa Keysaniyye akidesinden etkilendikleri için mi Haşebiyye denildiği bilinmemektedir. Silah taşımamanın ve kullanmanın caiz olmadığına inanan bazı Şîî gruplarının boğarak ve taşla öldürdükleri, sopa kullanmayı tercih edenlere de Haşebiyye denildiği nakledilir. Kur’an’ın mahluk olduğunu, Allah’ın konuşmadığını iddia eden Cehmiyyeden bir grup da “Haşebiyye” adıyla anılmaktadır. İbn Manzur, Lisânu’l-Arab, I, 355.

¹⁶² Bazı kaynaklarda Muhtar Keysaniyyenin reisi, Muhtariyye ile Keysaniyye de aynı kabul edilir. Nevbahtî 22-23; Kummî, 21,39; Eş’arî, Makalât, I, 91; İbn Abd Rabbih II, 249; Makdisî V, 131; Muhtar’ın Keysaniyye’yi desteklemede oynadığı büyük rol sebebiyle, Tarihçiler bu fırkayı onun adıyla isimlendirmişlerdir. Halbuki başkaları onun tâbîlerine “el-Muhtariyye” adını vermiş ve Keysaniyye’nin bir kolu saymışlardır. İmam Ebi Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Batate’l Ekberî’l Hanbelî(387/997), *el-İbanetü ani’l-Fırakı’n-Naciyeti ve Mücânetü’l Fırakı’l Mezmûmeti*, thk. Rıza b. Na’san Mu’ti, -Riyad 1988, 384-85; Bu isim Emevî hilâfetine son zamanlarında Şîî görüşlere sahip kişiler için yaygın olarak kullanılmakla birlikte ilk zamanlarda düşmanları tarafından kendilerine verilmiş son derece kötüleme ismi olabilir veya Muhtar’ın Keysaniyye fırka-

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

me farklılığı, bu hareketin ortaya çıktığı sürecin aşamalarına, bünyesinde görülen unsurlardan hareketle muhaliflerinin yaptığı nispetlerdir. Bütün görüş ve düşüncelerinin Muhammed b. Hanefiyye'yi temel almasıyla daha sonra teşekkül edecek Şiîliğin ilk ve farklı bir kulvarı olan Keysaniyye'nin, başlangıçtaki isimlendirilmelerini ifade etmektedir.

Bazı araştırmalar, Râfıza tâbirinin muhtemelen 132/750'den sonraya kadar kullanılmadığını, ikinci/sekizinci yüzyılın sonunda ve üçüncü/dokuzuncu yüzyılın tamamında, kendilerine muhaliflerce "Râfızî" denen muhtelif şahıs ve topluluklara rastlandığını ortaya koymaktadır. Watt'a göre, Emeviler devrinde "Şia" tâbiri, bu tâbire daha sonraları verilen şümüllü bir anlamda kullanılmamıştı. "Keysâniyye" ve "Sebeiyye" umûmî bir tâbir olarak kullanılmış olabilir. Râfıza terimi ise, muhtemelen 132/750'den sonraya kadar kullanılmamıştı.¹⁶³ Bazı araştırmalarda da, "Sebeiyye"nin, aynı şeyin daha eski, "Râfıza"nın ise daha yeni adı olduğu,¹⁶⁴ "Râfızî" teriminin II. asrın ilk çeyreğinde ilk Şiî fikirlerin mümesilleri için kullanılan "Sebeî" kavramı yerine kullanılmış olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁵

Halife Ebû Ca'fer el-Mansur (hilâfeti 136/754-158/775) zamanında yaşayan Zeydî Süleymân b. Cerîr (veya taraftarlarının), İmâmiyye için "Râfızî imam-ları" şeklinde bir nitelemede bulunması ve bazı fikirlerinden dolayı onları şiddetle suçlaması,¹⁶⁶ "Râfızî" teriminin resmen İmâmîlere yönelik kullanıldığı bir zamana işaret eder.

Terimin kullanıldığı muhtemel zaman dilimi 132/750 olarak esas alınırsa, kimi kaynaklarda bu tarih öncesinde görülen Râfızî veya Râvâfız gibi bazı kullanımlar, ilgili konuya dair kullanılan kavramla alakalı destekleyici başka bir bilgiye rastlanmadığı için kaynaklardaki dikkatsiz kullanım örnekleri olarak,¹⁶⁷ ya rastgele veya yanlış, yani zaman kayması (anachronism) olarak değerlendirilebi-

sını biçimlendirmesi anlayışından ileri gelebilir. Watt, "Shi'ism under The Umayyads", *JRAS*, 1960, pp. 158-172, London, 163.

¹⁶³ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 70, 196.

¹⁶⁴ Welhausen, *Siyasi Partiler*, 159 (104.) dipnot.

¹⁶⁵ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 79.

¹⁶⁶ Nevbahî, 64-65; Kummî, 78; Şehristânî, 186; Fahrettin er-Râzî, *el-Muhassal Efkârü'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn*, Beyrut 1984, 365.

¹⁶⁷ Bozan, 14.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

lir.¹⁶⁸ Bu kullanımlarda, Râfızî olmakla nitelenen kişinin özellikle teberrî görüşleri¹⁶⁹ “Râfızî”likle nitelenmesinde önemli bir noktadır.

Belli bir döneme mahsus kavram ve fikrin, ilk ortaya çıktığı zamanın öncesinde varmış gibi veya bütün zamanlarda aynı anlamları içerdiği gibi zaman kayması yapılarak bütün zamanlara şamil olarak değerlendirilmeler yapıldığı görülür. Râfıza teriminin de bazı kaynaklarda ilk siyasî olayların Hz. Ali yanlısı şahsiyetleri ve Hz. Ali taraftarlığı için kullanılan bir terimmiş gibi kullanımlarına rastlamaktayız.

Râfızî teriminin çeşitli anlamlarını detaylı bir inceleme konusu yapan I. Friedleander,¹⁷⁰ Nöldeke,¹⁷¹ Kohlberg¹⁷² ve Madelung¹⁷³ gibi batılı araştırmacılar da, “Râfıza” teriminin muhalif unsurlarca açıkça kötü anlamlı bir isimlendirme, daha doğrusu aşağılayıcı (a nomen odiosum) bir lakap olarak kullanıldığını tespit etmektedirler. Bununla birlikte her zaman aynı şekilde kullanılmadığı da söz konusudur.

Râfızî terimi başlangıçta muhaliflerce bir yergi ifadesi olarak kullanılmamış olsa bile, Şiî çevrelerde Hz. Ali’nin ve Ehl-i Beyt’in hasmı veya haklarının gâsıbı gibi telakkî edilen Ebû Bekir, Ömer, Osman, Zübeyr Talha gibi ileri gelen sahabî şahsiyetlere karşı yaygın olarak görülen “teberrî” fikrinin, Râfıza denilen zümreler arasında ortaya çıktığı kabul edilir. Bu sebeple “Râfızî” nitelemesi özellikle sahâbe düşmanlığı ifade eden bir yergi anlamı taşımaktaydı.

¹⁶⁸ Keysâniyyenin fikirlerin, şiirlerinin konusu yaparak yayan ve Hz. Ali’ye muhabbeti taassub derecesinde olduğu ifade edilen meşhur şâirlerden Kuseyyir el-Azza (105/723) için “Râfızî” isimlendirmesi yapıldığı gibi. Kuseyyir el-Azza’nın “Râfızî” olarak nitelenmesi ile ilgili İbn Abd Rabbih, II, 246; Bağdâdî, el-Fark, 42; Gülgün Uyar, 102 (Ahmet b. Ali b. El-Mağribî İbnü’l-Harîrî, **Kitâbu Müntehabî’z-Zaman fî Târîhi Hulefâi ve’l-Ulemâi ve’l-A’yân**, thk. Abdüh Halife, I-II, Dârü İştâr, Beyrut 1993, 79’dan naklen); Ebû’l-Ferec el-İsfehânî onu bazen mütedil bir Şiî, bazen bir Keysânî, bazen Haşebiyye’den ve bazen de teşeyyû fikrinde gâfî biri olarak nitelendirdi. Ebû’l-Ferec el-İsfehânî, Kitâbu’l-Agânî, IX, 4, 6, 14 -19, 20-22.

¹⁶⁹ Bağdâdî, el-Fark, 42; 97/715 yılında ölen Hasan b. Hasan b. Ali’nin kendi aileleri etrafında kurgu yapanları uyarması şeklinde aktarılan rivayetlerde onun “Râfızî” tabirini kullanmasıyla ilgili Bozan, 14.

¹⁷⁰ Friedleander, “The Heterodoxies of Shiites in the Presentation of Ibn Hazm”, **JAOS**, 29 (1908), ss.137-159, 137.

¹⁷¹ Nöldeke, “Zur Ausbreitung des Schiitismus”, **Der Islam**, XIII (1923), 70-81, 74.

¹⁷² Kohlberg, “The Term “Rafîda” in Imâmi Shi’i Usage”, 677-678; Kohlberg, “İmâmiyye Şiasî Geleneğinde “Râfızî” Terimi”, 117, 124.

¹⁷³ Madelung, “Shiism...”, XII/8322.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

SONUÇ

İslam tarihinde siyasî ihtilaflar ve iç karışıklıkların şekillendirdiği gruplar arasındaki yafta amaçlı adlandırmalar, birbirleriyle siyasî ve fikrî her alanda yoğun bir şekilde sürdürülen mücâdelenin tezâhürleridir. Birbirlerine, “Râfıza” örneğinde olduğu gibi, tepkisel ve karşı koyuş tarzında adlandırmalarda da bulunmuşlardır. “Râfıza, Râfızî veya Revâfız” adlandırması müstakil bir fırka ismi çağrıştırmasına rağmen, farklı isimlerle de anılan zümrelerin müşterek adı olarak kullanılmıştır. Belli dönemlerde “Şîî nitelikli” kişi ve gruplar bir şekilde Râfızîlikle ilişkilendirilmiştir.

İsmlendirme muhalif kaynaklıdır, kullanılan tarafı mahkum eden bir anlamda kullanılmıştır ve isimlendirmeye muhatab çevreler benimsememiştir. Buna rağmen “Râfıza” adlandırmasının yaygın ve sürekliliği olan bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır.

Kavramın ilk kullanımına ilişkin farklı görüşlere göre, isimlendirmede etkili olan husus, isimlendirmeye muhatap olanların kelime anlamına uygun bir tavır ve görüş ortaya koymalarıdır. “Râfıza” adlandırmasında, zamana uygun olarak muhtevasının değişebildiği görülmektedir. Esasen siyasî bir tavır ifade eden “Râfıza terimiyle ilgili olarak, taraflar kendi siyasî görüşlerine meşrûiyet kazandırmak için dinî kaynaklı argüman ve delil kullanma yoluna da gitmişlerdir. Muarızlarınca yergi niteliğinde, kendilerine yönelik kullanılanlarca genellikle reddedilmekle birlikte bazı mensuplarınca şeref sıfatı kabul edilen adlandırma, farklı anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Kavrama dinî referanslara atıfta bulunularak, itikadî bir mâhiyet, menfî veya müspet bir dinî hüviyet de verilmiştir. Bu zıt anlamlarda bir tavsif biçimi olan “Râfızî” isimlendirmesi üzerinden yürütülen mücâdelenin, kavrama belirsizlik kazandırdığı ve bir “isimlendirme problemi”ne dönüştürdüğü de görülmektedir.

İslam tarihinde “Râfıza” teriminin ilk kez ne zaman kullanıldığının tespiti hususunda da farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Terimin ilk kullanımı hususunda ileri sürülen iddialar çerçevesinde, Râfızîlikle ilişkili şahıs ve hareketlerden, onlara nispet edilen fikirlerden hareketle bir râfıza tanımı ortaya koyabilmek de kolay gözükmemektedir. Ancak genel bir tanım yerine, Râfıza niteleme-

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.31-69

sini kullananlar, muhatapları ve dönemine göre değişen özelliklerde bir kavram olarak tespitler yapılabilir.

Râfıza isimlendirmesinin kökenine ilişkin birçok farklı görüş ileri sürülmesi, belli dönemlerde Râfıza kavramının ön plana çıktığına, toplumda derin izler bıraktığına, kavram üzerinde yoğun tartışma ve yorumların yapıldığına işaret ediyor. Râfızâ kavramının ilk kullanımını Zeyd b. Ali'nin meşhur nitelemesi olarak kabul edenlerin de, bu zamandan çok daha önceki dönemin şahsiyet ve hareketlerine de teşmil ederek kullanması çelişkili bir durumdur. Muhtemelen bu kullanım, sonraki dönemin bazı eğilimlerinin geçmiş dönemdeki temsilcileri, mensupları olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır. Bazı kaynaklarda "Râfıza" adlandırması, terimin ilk ortaya çıkışı kabul edilen ihtilaflara göre değişen tarzda geriye götürülerek bazı kişi ve topluluklara yönelik kullanılması yanında, farklı isimlendirmelerle karışmış şekilde kullanılması; "Râfıza" isimlendirmesinin ilk kullanımına dair rivâyetlerin, sonraki döneme ait tartışmalarda şekillenmiş veya etkilenmiş olmasına göre kullanılması gibi hususlar da, Râfıza meselesine ilişkin sorunlardan bir kısmıdır.

İslâm tarihinde "Râfıza" adlandırmasıyla neyin kastedildiği, ilk kez ne zaman, ne anlamda kullanıldığının tarihlendirilmesi, "Râfıza" isimlendirmesinin ilk anlam çerçevesi, bu ismin verilme gerekçeleri, adlandırmanın sahibi, delalet ettiği şahıslar ve topluluklarıyla tarihî gerçekliğinin tespiti konusunun kolay aydınlatılabilecek bir mahiyette olmaması; daha sonraki sürece ait sorunlu durumun önemli bir sebebidir.